

II. TÖMEGSÍROK TÁMADTAK

VÁLTOZÁSRA VÁRVA

A magyar és a német katonaság kivonulása után Temerinben beállt a főhatóság nélküli állapot. A helybeliek józanabb része átlátta, hogy elejét kell venni az ilyenkor szinte kötelezően elszabaduló rablási és gátlástalan szerzési vágyaknak. Mindössze három és fél éve volt, hogy ilyen állapotot legutóbb átéltek, azon a mámorító húsvéti bevonuláson, amikor elég sokan megfélemedtek az ősi parancsról, mely szerint más jószágát, házát, mezejét tilos elkívánni. Benne volt ebben a szerzési indulatban a visszaszerzés bosszúja is. Az 1918-at követő időben ugyanis az akkori új hatalom képviselői, majd a később érkező telepések az akkor elmenekült és elüldözött magyarok ingóságát és ingatlanát, majd a két világháború közötti időben, több hullámban elüldözött magyarokét is gátlástalanul széthúzták.¹ Ahogyan tehát akkoriban némely szlávok a magyarokét, majd a magyarok 1941-ben a kolóniai és a szőregi dobrovoljac telepeseikét, most, 1944 októbere kezdetén ismét egyes magyarok dézsmálták másokét, ezúttal az elhagyott német vagyont. A többség azonban tudta, hogy nem csupán a szabad szerzés ideje van itt látszólag, hanem már a számonkérésé is a valóságban.²

Az oroszok előrenyomulásának következtében 1944 októberében Bánát és Bácska fokozatosan partizán kézre került. Az új helyzetet kihasználva Josip Broz Tito, a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (AVNOJ) és a Legfelsőbb Parancsnokság több tagjával október 16-ától 24-éig az oroszok és a partizánok által már elfoglalt délbánáti Versecen tartózkodott. Itt nagyjelentőségű katonapolitikai döntések születtek, amelyek meghatározták a délvidéki magyarság további sorsát is. Október 17-én Ivan Milutinović és Nikola Petrović javaslatára, amit Tito is elfogadott, Bácska, Bánát és a baranyai háromszög területén bevezették az ideiglenes katonai közigazgatást, élén a keménykezű Ivan Rukavina partizán-vezérezredessel.

Szervezetileg a katonai közigazgatás két körzetre, a bánátira és a bácska-baranyaira oszlott, azokon belül pedig térparancsnokságok és falusi katonai állomások alakultak, hierarchikus felépítésben. A teljes végrehajtói és bírói hatalmat ezek a szervek gyakorolták, a JKP által az átmenet heteiben szorgalmazott ún. népfelszabadító bizottságoknak valójában csak másodlagos, alárendelt szerepet szántak. A valódi hatalom az OZNA³ és a

szerb partizánparancsnokok kezébe került. Ezekben a napokban szinte minden olyan községben megalakultak a népfelszabadító bizottságok (sokszor tízes-, húszas- stb. bizottságnak nevezve magukat), ahonnan a német illetve magyar egységek már kivonultak.

Így volt ez Temerinben is, ahol ún. húszas bizottságot hoztak létre, amelyben szerepet játszottak a csekély számú kommunista személy mellett antifasiszta és németellenes érzelmű helyi magyarok is, akiknek egy részét jószándék vezette a bizottságba, mit sem sejtve a nekik szánt későbbi, rájuk erőszakolt feladataikról. Utólag feltételezhető, hogy a tényleges szándékokat csak a kommunisták szűk csoportja ismerhette, ha ismerte. Ezzel magyarázható, hogy az október 22-én létrehozott húszas bizottság, amely a rend fenntartása érdekében azonnal polgárőrséget is szervezett, valójában csak néhány nappal később, október 26-án alakult át népfelszabadító bizottsággá.⁴

A húszas bizottság tagjai az 1944. október 26-ai, tehát az első partizánegység bevonulását követő harmadik napon tartott ülésükön már jegyzőkönyvet vezettek. Hogy a rezsimváltás megtörtént, annak jele egyértelművé válik, ha kézbe vesszük ezt a szerb nyelven készült okmányt, és rövid elemzésnek vetjük alá.⁵

Időközben bevonult a faluba az első partizánosztag is, október 23-án délelőtt. Gombár József 25 évvel az események után erre így emlékezett: „Körülbelül húszan voltak. Vezetőjük egy Rakić nevezetű cseneji harcos volt. Azonnal közhírré tették, hogy senki sem tulajdoníthat el semmit, mert ezért szigorú büntetés jár. Fölfigyeltünk, hogy néhány civil ruhás, fegyveres személy a községben cirkál, saját részükre szerettek volna megkaparintani egyes dolgokat, mindenekelőtt járművekre szerettek volna szert tenni. A partizánok parancsnoka kihallgatásra rendelte őket, lefegyverezte, és őrizetbe vette őket. Kihirdették, hogy senki se féljen semmitől, senkinek sem lesz bántódása, kivéve azoknak, akik a háború és a megszállás éveiben vétket követtek el.”⁶

Mindez azonban a későbbiekben nem így történt, noha a temerini vérengzések nem e partizánosztag érkezésekor és ekkori itt tartózkodásával kezdődtek, hiszen ők még aznap továbbvonultak. Rakić nevű személyt és csenejiekét azonban sokan emlegetnek a razziával kapcsolatban. A partizánok egy része nem csak fosztogatni próbált, hanem gyilkosság is történt: október 23-án, közelebből meg nem határozott partizánok Szóregen minden ok nélkül lelőtték a földjéről kukoricásszekéren Temerinbe igyekvő Lócz Sándort. Őt tekinthetjük a magyarellenos atrocitások első áldozatának.

Néhány napig nyugalom honolt a községben, s ez idő alatt került sor a húszas bizottság névváltoztatására is. Erről tanúskodik az említett október 26-ai jegyzőkönyv:

Felvéve 1944. október 26-án a felszabadító bizottság alakulásakor. JELENLEVŐK: Sabo János, Hornyik Illés, Kmetovits József, Bertalan József, Klinec Lajos, Lajko János, Uri János, Gombár József, Povázsán István, Tóth György, Hegedűs Ferenc, Szabó József, Nagy Mihály, Mező József, Pásztor András, Kelemen Mátyás, Lahos Károly, Kothai János, Novák Mihály is [sic] Varga Illés. Gobor Károly, Najsteter Kálman, Szegi Antal, Szabó János elsősorban tájékoztatja a jelenlevőket a kommunizmus céljairól, egyben közli a jelenlevőkkel, kilátás van rá, hogy falunkon hamarosan keresztül vonul nagyobb számú partizán és orosz katona, szükséges tehát bizottságot alakítani, amely törődik az élelmezésükkel, elhelyezésükkel és az esetleg számukra szükséges járművekkel. Mivel a jelenlevők valamennyien egyetértenek a javaslatával, áttértek a bizottság megválasztására. A bizottság elnökévé, egyhangúlag Szabó Jánost választották, alelnökké Hornyik Illést és Kmetovits Józsefet, a bizottság tagjai lettek valamennyien a fentebb felsoroltak közül.

A bizottság megválasztása után következett az albizottságok megalapítása, éspedig:

A katonák élelmezésének bizottságába egyhangúlag az alábbiakat választották: Varga Illés, Novák Mihály és Hornyik Illés. Kötelességük, hogy törődjenek a jelenlevő és az esetleges áthaladó katonaság élelmezésével, teljes felelősséggel.

A szállítóeszközök beszerzésére kinevezett bizottságba az alábbiakat választották: Hegedűs Ferenc, Pásztor András, Kothai János és Szegi Antal. Kötelességük, hogy Milinszki László hivatalnokkal, a rendfenntartókkal, és a szolgálkkal rendelkezésre álljanak és hivatalos célokra szállítóeszközöket adjanak a katonáknak és a hivatalos személyeknek. A kötelesség sürgős végrehajtásáért közösen felelnek.

Az átvonuló katonák megvalósításának bizottságába megválasztottak: Nagy Mihály, Povázsán István, Uri János és Klinec Lajos. Feladatuk, hogy törődjenek a katonák elhelyezésével, szállásuknak megfelelőségével és esetleges más, hasonló gondokkal. A megfelelő helyiségekért és bennük a rendért nevezettek felelnek.

A fentebbi bizottságok megalakítása után tanácskozássra tértek át, egyebek között megbeszélték, hogyan fogadják az első felszabadító katonákat, mégpedig úgy, hogy a bizottság tagjainak legalább a fele kötelezően mindig legyen jelen a községházán, szükség szerint éjjel is. Kmetovits József, a bizottság alelnöke ismételten emlékeztette a jelenlevőket, hogy kötelességüket a legkomolyabban vegyék, a kiszabott feladatért személyesen felel mindenki.

Befejezve és aláírva.

K.m.f.?

Szabó János, Hornyik Illés, Kmetovits József, Novák Mihály, Szegi Antal, Kothai János, Gombár József, Varga M. Illés, Szabó József, Kelemen Mátyás, Hegedűs Ferenc, Pásztor András, Müller K. József, Uri János, Povázsán István, Tóth György, Najsteter Kálmán.”

Néhány fontos megjegyzést kell itt tenni. A fordításban a neveket ugyanolyan – betűhív – formában idézzük, amilyenben eredetileg szerepelnek. A géppel írott, latin betűs szerb szöveg betűíról hiányzanak a szerb mellékjelek. A szövegben logikátlanságok fordulnak elő, amelyeket a magyar fordításban nem oldottunk fel. A gépelési hibákat a magyar fordításban nem lehet reprodukálni. Furcsa, hogy az említettek kézjegye a dokumentum alatt nem található, annak ellenére, hogy a szövegben megállapítják, hogy alá van írva. Külön furcsállható, hogy a jelenlevők felsorolásakor nem említik Góbor Károly, Najsteter Kálmán és Szegi Antal nevét, viszont nyomban említi a jegyzőkönyv, hogy szóltak a kommunizmusról tartott tájékoztatóskor. Az aláírók felsorolásában nem szerepel a bizottság minden tagja. Hiányzik Bertalan József, Góbor Károly, Klinec Lajos, Lajkó János, Nagy Mihály, Mező József és Lahos Károly neve. A húszasnak nevezett bizottság ülésén egyébként huszonhárom nevet említ a jegyzőkönyv, az aláírók megnevezésekor azonban csak tizenhetet, köztük egy új személyét. Ez Müller K. József.

(Jellegzetes gépírási hiba fordul elő a jegyzőkönyvben. A felsorolás végén ugyanis a magyar és, valamint a szerb i kötőszó helyett egy szerbül semmit sem jelentő is van írva.)

Mint láttuk, az első partizánok huszonharmadikán megérkeztek a faluba, de tovább vonultak. A jegyzőkönyv egy helyen mégis azt említi, hogy „első felszabadító katonákat” várnak majd. Valószínű, hogy a majd Temerinben maradókra értették, akik végrehajtották néhány nap múlva a vérengzést.

Az idézett jegyzőkönyv létezése a bizonyíték, hogy ekkorra már megérkezett Temerinbe az utasítás, hogy a hivatalos nyelv mostantól a szerb fog lenni. Mi mással lenne magyarázható, hogy a csupa magyarokból alkotott testület szerbül szövegezett? A bizottság nevét a jegyzőkönyvben kis kezdőbetűvel írták, és nem is népfelszabadítónak nevezik, mint később, hanem csak felszabadítónak. Az is feltételezhető, hogy ez a húszas bizottság, amely csakugyan a pártutasítások szellemében alakult, hiszen még a kommunizmusról is előadást tartottak, talán éppen az eseményeknek akart elébe menni azáltal, hogy helyi magyarokból létrehozta önmagát. Más dokumentumok szerint a Népfelszabadító Bizottság csak november elején alakult meg.⁸ Több oka volt annak, hogy ezt a későbbi megalakulást okmányokkal kellett igazolni. Az egyik legfontosabb éppen az, hogy azt a látszatot kellett kelteni: a vérengzések ide-

jén még nem állt fel az új hatalom. Persze ezt nem lehet így sem igazolni, hiszen a főhatalom, a katonai közigazgatás formájában már elismerten és történelmileg is dokumentálhatóan felállt, működött, irányítói tehát felelősek mindazért, ami abban az időben lejátszódott nemcsak egy-egy faluban, hanem az egész térségben.⁹ Tény azonban, hogy a helyi magyarok, a partizán és a szovjet seregek megérkezésének napjára megszervezték az új – az idézett jegyzőkönyv tanúsítása szerint – a kommunizmus felé forduló helyi hatalmat, és hogy ettől kezdve mind a néhány nap múlva elrendelt razzia idején, mind pedig az azt követő időkben Temerinben mindig volt a vezetőségben több magyar nemzetiségű személy. Más kérdés, hogy mekkora befolyással voltak az események menetére. Temerinben tehát nem úgy zajlott le a vérengzés, mint például Zentán, ahol Farkas Nándor és Olajos Mihály helyi kommunisták szerint az ottani magyarokat egyszerűen kitiltották a helyi hatalomból éppen azokat a heteket megelőzően, amikor a tragikus vérengzés Zentán lejátszódott. A zentai magyarokat – köztük a kommunistákat is – október 18-án kergették ki a helyi népfelszabadító bizottságból, tehát egy nappal Tito rendelete után. Hasonló kitiltás történt másutt is.

A rendelkezésre álló temerini adatok azonban nem utalnak ilyen intézkedésre, sőt, a visszaemlékezők mind megerősítik, hogy a razzia meghirdetésében, lebonyolításában, az áldozatok kiválogatásában részt vettek magyar községi alkalmazottak, jóllehet nincs utalás arra, hogy tevőlegesen és tudatosan, önszántukból részt vettek volna a vérengzésben.¹⁰ Az említett Szabó Jánosról – a temeriniek általában csak Nyírszom néven ismerték – például köztudott, hogy maga is szölongatta ki az embereket a templomudvarban felsorakoztatottak közül, akiket azután a partizánok kivégeztek, de van olyan adat is, amelyből megtudjuk, hogy ugyanő egy személyt megmentett. Sőt akadt, aki azt állítja, hogy látta, amint maga is megkötozve ott menetelt a Prekoszban, a temető felé tereltek között, mégpedig vélhetően azért került ilyen helyzetbe, mert el akarta szabotálni a kivégzésre szántak temetőbe juttatását.¹¹ (Érthetőbben: nem a temető felé vezette az oda küldött, halálra szánt csoportot.)

A tevőleges részvétel tekintetében egy kivételről van tudomásunk, arról Pécsi Mihály szólt.¹²

Annak ellenére, hogy a fent idézett jegyzőkönyv tanúsága szerint az említett napon létrejött a helyi hatalom, élén magyar elnökkel, dr. Mészáros az alábbiakat írja: „Már november 5-én megalakult a helyi népfelszabadító bizottság, amelynek elnökévé Ilija Petricét, titkárnak Đura Graovacot, alelnöknek pedig Ilija Palićot választották meg.”¹³ A bizottságnak ugyan, Mészáros ezen adata szerint maradtak magyar tagjai is, de úgy tűnik, hogy a hivatalos felső szervek ekkortól kezdve ismerik el a helyi

hatalom létezését. Pedig a vért és a felelősséget az új hatalom nem tudja magáról lemosni. Maga Mészáros is megállapítja, hogy: „Október 27-én egy nem teljes századnyi partizán katonai egység érkezett a községbe Ribarics százados vezetésével. Másnap, vagyis 28-án, szombaton délután 13 óráig a lakosságnak tilos volt az utcákon közlekednie. Ezt a rendeletet előző nap az esti órákban dobszóval közölték. Az említett katonai egység azt próbálta kivizsgálni, hogy a lakosság közül ki támogatta a megszálló hatóságokat és mit vétettek népeink ellen a felszabadulás előtt.”¹⁴ Nos ebben az idézetben is megtalálható a főhatóságoknak, és az akkor hatalomirányítóvá vált Jugoszláv Kommunista Pártnak az a kedvelt formulája, amellyel leplezni igyekeztek a magyarellenességet. Nem mondja ki ugyanis, hogy a háborús bűnösök elsősorban a nem szerb – tágabb értelemben: a nem délszláv – lakosság között keresendők, hanem úgy fogalmaz, amint azt a titói korszak kezdetén elfogadhatónak, de eléggé egyértelműnek véltek. Azokat keresték, akik tettek valamit a „népeink ellen” vagy szerbül: „protiv naših naroda”. Nos a lényegét a naši narodi szópár fedi. Úgy kell tehát érteni, hogy a szlávok elleni sérelmekről, vagy vélt sérelmekről van szó.

Több forrásból is tudjuk tehát, hogy az első partizánegységek október 23-án érkeztek a faluba észak felől. Részint ezért tartották Temerinben az egész titói érában ezen a napon a felszabadulás ünnepét. A lakosság viszonylag nyugodtan fogadta őket, Péter Károlyék házában még le is pihentek valamennyit, ugyanott csirkepaprikással megvendégelték őket, kívánságukra zenészeket kerítettek és a községháza előtt mulattak.¹⁵ Más forrásokból arról értesülünk, hogy ezen a napon, kamionon is érkeztek a faluba partizánok. Ennek ellenére a bizottsági jegyzőkönyv arról szól, hogy a 26-án tartott tanácskozáson „megbeszélték, hogyan fogadják az első felszabadító katonákat”.

Mind a jegyzőkönyvből, mind pedig dr. Mészáros Sándor többször idézett tanulmányából úgy tűnik, hogy a rezsimváltás napjaiban a faluban valamiféle csendes békesség honolt, nem érződik ki belőlük az a baljós feszültség, amely minden temerinit nyugtalanított, s amely néhány nap múlva a legborúlátóbbakat igazolta.¹⁶

A falun – mint láttuk – több partizánegység átvonult, hivatalos szervek működtek szerte a környéken – és Temerinben is –, módjával igénybe véve a korábbi helyi hatóság hivatalnokainak szolgálatait, hiszen az említett Milinszkire – aki a magyar közigazgatásban rangos tisztséget töltött be a községházán – jegyzőkönyvileg feladatot bízna, és a kisbírókra is számítanak: doboltatnak velük, küldöncként alkalmazzák őket. Sőt, arról is van adat, hogy a későbbiekben kivégzésre szántak némelyikét magyar rendőrrel idéztetik be a tanyavilágból.¹⁷

A katonai közigazgatás két részre tagolta a fennhatósága alá utalt területet, ezek közül a Bácska–baranyai volt az egyik, központja Újvidék volt, de itt volt az egész katonai közigazgatásnak a központja is egyben. Már ez a pusztá körülmény is igazolja, hogy az Újvidéktől mindössze húsz kilométerre eső Temerin a befolyása és a közvetlen irányítása alatt állt. Temerinben az történt, és csak az történhetett, amit a katonai közigazgatás megengedett vagy elrendelt. Razziát az utasítása, jóváhagyó tudomásulvétele nélkül nem lehetett rendezni. S ha valaki más rendelte volna el, a katonai közigazgatás felelőseinek még aznap tudomására kellett jusson, hiszen partizán egységek vonultak ki a rendelet végrehajtására. Nem néhány katona, hanem egy egész század. A legyilkoltak ruháit Újvidékre vitték, a maradék férfi lakosságot gyalogmenetben szintén Újvidékre terelték. Minden ott játszódott le a katonai közigazgatás parancsnokságának szeme láttára szinte az orra előtt. Mindezt azért fontos nyomatékosítani, hogy világossá váljon: a temerini razziát, és ami azzal járt, minden kétséget kizáróan a katonai közigazgatás szerveinek tudtával, partizán egységek és a Jugoszláv Kommunista Párt közreműködésével bonyolították le.

A húszak bizottságának, mint már utaltunk rá, tudomása volt arról, hogy hamarosan nagyobb egységek vonulnak át a falun. „1944. október 27-én délután egy nagy fegyveres partizánalakulat érkezett a községbe, dr. Ribar zentai ügyvéd parancsnoksága alatt” – mondja Gombár József a már idézett visszaemlékezésében. „Kmetovics József szervezte meg az új népfelszabadító bizottságot. Érintkezésbe lépett a gospođinci és nádalji bizottság tagjaival, és kidolgozták a partizánok ünnepi fogadtatásának tervét: diadalkaput és zenekart állítottak a bevonulók tiszteletére. A partizánok Újvidék felől érkeztek meg. Délután négy óra tájban hangzott el az üdvözlőbeszéd, amely után dr. Ribar, a parancsnok meleg szavakkal üdvözölte a község népét.”¹⁸ Még ugyanaznap a partizánparancsnok kijárási tilalmat hirdetett, s a húszas bizottság (egészen pontosan: a felszabadító bizottság) tagjait felhasználva, hozzáláttak a bűnösnek minősített magyarok beidézéséhez és őrizetbe vételéhez. Innentől kezdve a bizottság tagjainak ténykedését nem minősíthetjük sem jó szándékúnak, sem naivnak. Voltak olyan bizottsági tagok, akik megtagadták, hogy feljelentők és a partizánok vezetői legyenek. Őket, mint pl. Góbor Károlyt, hamarosan a többi férfival együtt elhajtották, mások kényszeredetten vállalták a kollaboráció valamilyen formáját, de ahol lehetett, segítettek a lefogottaknak, ismét mások lelkesen kivették részüket a smasszerfeladatokból, s a partizánok által elkövetett rémtettek bűnrészeseseinek tekinthetők. Az egyéni felelősség azonban ma már, ennyi év után, csak a legritkább esetben állapítható meg teljes bizonyossággal. Az viszont

egyértelmű, hogy a húszas bizottság ténykedése, mindenekelőtt az, hogy tagjai magyarok voltak, miként az is, hogy október 23-án, az első partizánosztag átvonulásakor nem történt kollektív megtorlás, a helybéliek óvatosságát tompította. Nem tartottak már vérengzéstől, legfeljebb igazságos ítélkezésre gondoltak. Ezzel magyarázható, hogy a faluban lakó férfiak dobszóra, a tanyaiak pedig a magyar rendőr idézésére kelletlenül ugyan, de az utcasarkokra állított fegyveres őrök folytonos lövöldözéseitől erősen megfélemlítve szinte önként odavonultak a falu központjába, hogy azután alá vessék magukat az elkerülhetetlen megtizedeltetésnek ¹⁹. Azután akik élve maradtak, hagyták magukat kiterelni a faluból a teljes bizonytalanságba.

Partizánok egy csoportja Temerinben 1945. február 25-én. Szűcs Tibor fényképész hagyatékából származó felvétel

A rendelkezésre álló adatok alapján nem minden esetben lehet egyértelműen meghatározni, melyik napon kiket végeztek ki. Még az egyházi anyakönyvben esetlegesen és szórványosan végzett bejegyzések dátumai sem teljesen megbízhatóak, hiszen azokban a napokban csak egy, szinte véletlenül odavetődött, de a pásztor nélküli hívőszereget gondozására ottmaradt pap, az adai születésű Tóth József tartózkodott a plébánián, neki pedig sem módja, sem ideje nem volt arra, hogy a szörnyű eseményeket, a kivégzéseket anyakönyvileg regisztrálja.²⁰ A saját állítása szerint attól tartott, hogy őt, magát is ki fogják végezni. Még ha utólag lett volna is ideje és alkalmja beírni az anyakönyvbe a kivégzettek adatait, a hozzátartozók nem mertek a plébániára menni, a halálesetet jelenteni, ő maga pedig nem ismerte a helybelieket, hogy a hallomásból szerzett értesülések alapján bejegyzéseket végezzen.

Még kevésbé lehet támaszkodni a hatósági anyakönyvi adatokra. A kivégzéseket sohasem jegyezték be. A később holtta nyilvánított személyekről sem jegyezték fel, hogy közülük kik a kivégzettek. A holtta nyilvánítás alapján végzett bejegyzések egyébként is utólagosak, esetiek, és összemosódnak a fronton elesettekről végzett bejegyzések a kivégzettekével és az eltűntekével.²¹

Korabeli feljegyzés alig került elő. E kevés kivétel közé tartozik az akkoriban még a zárdában tanító iskolanővérek Naplója.²² Október 23-án azt jegyezték fel a nővérek, hogy „Csetnikek érkeztek Temerinbe”. Ez nyilvánvalóan téves. Péterné és Gombár József egyértelműen partizánokról szólt, bizonyosan ők fogalmaztak jól, hiszen semmilyen adat sem utal arra, hogy a tájon a partizánhadszereget zömével együtt csetnikek is tartózkodtak volna.²³ A magyarok – különösen az anyaországiak – egyébként sem igen tudtak különbséget tenni csetnikek és partizánok között. A helyi magyarság nagyon zokon vette, hogy az anyaországból idehelyezett hivatalnokok, de a honvédség némely tisztje is könnyen lecsetnikelte őket. Október 26-án, négy nappal a tömegirtás előtt már partizánok érkezését említi a Napló is, és – mint az idézett jegyzőkönyvből láttuk – ekkor már hivatalosan is működni kezdett az új rend. Dr. Mészáros kéziratban maradt tanulmánya meg egyenesen arról tesz említést több helyen is, hogy a raz-

VRHOVNI ŠTAB
NARODNO OSLOBODILAČKE VOJSKE
I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

F 170-88

Pov.br. 108 ✓

26 decembra 1944 g.

VOJNOJ UPRAVI ZA VOJVODINU

- Generalu Rukavini -

U vezi mobilizacije Nemaca i njihovog upućivanja u SSSR doći će vam general-major Zapevalin iz III Ukrajinskog fronta.

General-majoru Zapevalinu izći u svemu u susret i udovoljiti njegovim traženjima po planu koji on bude izložio.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

POMOĆNIK NACELNIKA
General-major

A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és a Partizán alakulatok Legfelsőbb Parancsnokságának levele Ivan Rukavina tábornokhoz, a katonai közigazgatás parancsnokához a német lakosság Szovjetunióba szállíthatóságáról: „A németek mozgósításával és az SZSZSZR-be küldésével kapcsolatban fel fogja keresni Zapevalin vezérőrnagy a III. Ukrán Frontról. Zapevalin vezérőrnagynak mindenben rendelkezésre kell állni és igényeit ki kell elégíteni a szerint a terv szerint, amit majd előterjeszt.”

zia előtti napokban hivatalos katonai küldöttség járt a faluban, nem is egyszer, hogy eligazítást adjanak a helyi összekötőjüknek. „Egyik alkalommal, Kothai János egy nádalji polgár útján, aki Temerinben tartózkodott, üzenetet küldött Újvidékre, hogy intézkedjenek és legyenek segítségükre a néphatalmi szervek létrehozásában. Az üzenetre újabb katonai küldöttség érkezett a községbe, utasításokat, tanácsokat adtak a húsas bizottság tagjainak, majd ezután eltávoztak, de a községházán összegyűjtött fegyver és lőszer felesleget is elvitték.”²⁴ Ebből a magatartásból az következtethető ki, hogy Újvidéken ekkoriban készítették elő a későbbi intézkedéseket, amit minden bizonnyal nem akartak előre jelezni Temerinnek. Így sikerült megtéveszteni a húsas bizottságot és az egész Temerint, hiszen nem látszott jele annak, hogy megtorlás van előkészületben.

A partizán katonai hatóság már október 27-én, pénteken kijárási tilalmat hirdet, s még aznap este hozzálátnak a kivégzésre szántak egy részének letartóztatásához. Az őrizetbe vételt és a községházára kísérést kisebb partizáncsoportok végzik, általában az ún. felszabadító bizottság némely magyar tagjának közvetett vagy közvetlen részvételével. Magyarán: egy részüket feljelentőnek és nyomravezetőnek használták.

Elsősorban a tanúktól szerzett értesüléseket figyelembe véve, a gyl-kosságsorozat nagyjából az alább vázoltak szerint ment végbe.

„Már pénteken [október 27-én, tehát a századnyi partizán érkezése után. – M. M.] kidobolták, ne menjen senki három napig az utcára. Aznap vitték az első halottakat is. Az első öt: Biri Pali, a kovács, Prókai Pali, a hentes, Berki János bácsi, írásból Ivanics, meg az Uracs Pista. Az ötödikre már nem emlékszem. [Minden bizonnyal Németh István volt az. – M. M. megj.] Badó Misa, írásból Novák, hozta őket kocsin egy partizánnő kíséretében” – nyilatkozta 1990-ben Matuska Mártonnak Szakál János, a Nyugati temető csőszének, Szakál Mihálynak a féltestvére, akit sokadmagával a temetőbe rendelt a razziát tartó hatóság.²⁵ A tanú részt vett az eltemetésükben, még azt is közölte, hogy a halottakat hozó kocsis elment a Simonyi-féle koporsóshoz és öt gyalult, de festetlen koporsót hozott és abban temették el az áldozatokat két sírban. Az egyikben két koporsó fért el, a másikban három. Az alkalmi sírásókat a fegyveresek rendelték oda, mert a temetőcsősz nem győzte egyedül a munkát. Az említett halottakat ők tették a koporsóba, ekkor látták, hogy fejlődésük van. A sírásók között ott volt a nyilatkozón kívül maga a temetőcsősz, valamint Kasza István, Kurcinák István s vasárnap már Jakubec Sándor is – mert egyre több sírt kellett ásni –, meg mások is, akikre a nyilatkozó már nem emlékezett név szerint. A pénteken készült sírokra a szokásos sírhalmokat is elkészítették, de fejfa sehova sem került. Mivel a koporsók egyformák voltak, ezért az emlékező nem tudta megmondani, melyik sírba kinek a teteme került. A

kocsi mellett, amelyik a hullákat hozta egy partizán nő örködött, ő küldött a koporsókért is. Az emlékező úgy tudta, hogy az első kivégzetteket a községházán kínozták és ott is végezték ki. Prókai Pál hentest meg is csonkították. Ez úgy történt, hogy kezét összekötözték és letérdeltették. Egy puskás partizán állt mellette és gúnyolódott vele, hogy taknyos az orra, magyar létere. Prókai azt felelte, hogy nem törölheti meg hátra-kötözött kézzel, mire a partizán előrántotta a kését, levágta Prókai orrát és odadobta neki, hogy most már így is megtörölheti.

Az emlékező szerint szombaton a temetőbe nem vittek kivégzetteket, hanem, mint a sintér feleségétől, Mészáros Franciskától [temerini szóhasználat: Francitól – M. M.] értesült, a sintértelepre és környékére. Ezeket Bujdosó Péter sintérrel ásatták el, amibe ez később belezavarodott és öngyilkosságot kísérelt meg. Az általa eltemetettek között említi: Áman Antalt, Uracs Mátyást és Berki Lászlót. (Varga Ilona, akit édesanyjával, Varga Józsefné Mészáros Etelkával október 28-án, szombaton kísértek be a községházára, ezen a napon még megkötözve, de élve látta Prókai Pált, Uracs Istvánt és másokat, úgyhogy az ő kivégzésük semmiképpen sem eshetett 27-ére. Varga Ilona egyébként fültanúja volt annak, amikor Uracsot a községháza folyosójának hátsó lépcsőjén lelőtték. Később látta a holttestet is. Az adatközlő akkor mindössze tizenhat éves volt, ez azonban nem mentette meg attól, hogy a partizán hóhérok őt is és édesanyját is

Rendőrök és csendőrök csoportja

kegyetlenül megkínózzák, mivel a családfő 1941-ben nemzetőrként a Csillagnál nem engedte tovább haladni a jugoszláv katonatiszteket menekítő mentőautót.)

Október 28-áról 29-ére virradóra sor került a férfilakosság egy részének mozgósítására és elhajtására Újvidékre, ami megszokott dolog volt ezekben a napokban. Akik ebbe a csoportba kerültek, többnyire szerencsésen túléltek a megtorlás napjait, noha közöttük is voltak áldozatok a későbbiekben.

A már említetteken kívül egészen bizonyos, hogy október 28-án (szombaton) végezték ki Hajdú Imrét és Ivanics „Berki” Jánost. Ez utóbbit azért, mert 1941-ben Szőregen ő fogadta a bevonuló magyar csapatokat.

Egy nappal később, vasárnap tovább folytatódott a véres orgia. Sokadmagával ekkor végezték ki az ifjú éveiben járó Berki László leven-teoktatót és a nyilas Barna Gáspárt. Ilyen, egyenkénti és szórványos kivégzésekre ezekben a napokban többször is és több helyen is sor került, sőt a későbbiekben is. Az így elveszejtettekről azonban csak kevés adat maradt fenn az emlékezetben. Legtöbbjüket csak mint eltűnteket emlegetik. Sem haláluk körülményeire, sem nyughelyük pontos helyére nincs utalás. Valószínűnek tartható, hogy többen csakugyan a volt sintértelepen lettek elásva. Bujdosó Péter sintér későbbi magatartása – öngyilkossági kísérlete – ezt a feltételezést igazolja. Az egykori Horák-féle akácosház is eltemettek 7–9 áldozatot. Fölöttük ma dűlőút vezet.

A községháza udvarán álló, az utcáról is és az udvarról is széles ajtóval ellátott, alacsony melléképületbe, a mázsaházba betelepített embereket kívülről halomra lőtték, majd a tetemeiket odairányított személyek kocsijára rakatták, szintén odaparancsolt személyekkel, s elszállították, és részben a temetőben, részben a sintérháznál, részben a környéken, a falu szélén szórványosan ásott gödrökben földelték el.²⁶ Közülük senki sem került a nagy tömegsír néven ismert helyre a temetőben, mert ekkor azt még ki sem ásatták. A községháza udvarán a kocsikra rakott hullákat a kocsisok a lovak számára magukkal vitt takarmánnyal letakarták, majd egymás után kivonultak az épület udvarából a temető felé. A hullaszállító kocsikat az utcán ácsorgók közül sokan látták, s a kocsikról lelógó végtagokat is, ebből tudták, hogy emberi tetemeiket szállítanak. A tetemeiket a sírok ásásával megbízott temerini személyek huzigálták le a kocsikról. A szekereken szállított, halottnak vélt emberek közül a temetőben Uracs Lajos csakugyan magához tért, tanúsította több tanú is. Valószínű, hogy őt a mázsaházból vitték a temetőbe.²⁷

Szakál János, a nyilatkozó tanú vasárnap megint kiment a bátyjának segíteni a temetőbe, mert kocsikon ismét sok hulla érkezett. A hullaszállító

kocsisok közül két azonos nevű személyre emlékezett. Egy Faragó József a Telepről és egy másik az Újsorról. „Valaki ismerős jött szólni, hogy menjek segíteni, el kell takarítani az embereket. Ott volt még segíteni Verebéli János meg Ferenc és Takács István. Amikor én odaértem, a halottakat részben már lerángatták a kocsikról, a kocsik egy része el is ment onnan. A halottak között volt akit megismertünk, volt akit nem, mert a feje szét volt csapva. Úgy tudtuk, hogy a községházán a mázsaházban voltak bezárva, és kívülről, az ajtón keresztül legéppuskázták őket, de hogy az ajtót kitárták-e, azt nem tudom.

Ahogy az egyik kocsi ott várakozott, hogy lehuzigáljuk róla a halottakat, egyszer csak megszólal az egyik halottnak hitt ember, hogy vegyétek már le rólam ezt az embert, mert agyonnyom. Uracs Lajos volt, a telepről, egy évvel volt fiatalabb, mint én. Akkor tekintgettünk egymásra, hogy itt élő is van. Tízen-tizenketten voltunk ott, mind odasiettünk, szedték le róla a halottakat. Akkor ő leugrott maga a kocsiról, az egyik arca, talán a jobb képe szét volt vágva. Megálltunk, meg voltunk bénulva a rémülettől. Akkor már kezdett sötétedni, és akkor éppen nem volt ott senki, aki vigyázott volna ránk, meg a halottakra. Jakubec Sándor beszélt vele. Ott volt köztünk Takács István, ennek a Lajosnak az apósa. Előbb mink mondtuk az apósának, hogy menjen ke' haza, ne lássa ke'. De valakit még beszélt is vele. Neki meg azt mondtuk, hogy ereggy innen, le lesz a löve. István bácsi kerülővel hazament. Volt ott a közelünkben egy rutafabokor, Lajos abba belebújt, alighanem azért, hogy egy kicsit magához térjen, megerősödjön, meg hogy jobban besötétedjen. Közben kijött két puskás partizán. Már nem emlékszem, hogy éppen keresték-e, vagy hogyan tudták meg, de arra igen, hogy szólították a bokorból kifelé. Ki is jött, odaállt a partizánok elé, rimánkodott nekik, hogy 'Pustite me!' [Engedjétek el.] Azok nem tudtak mit kezdeni vele. Hogy nem akarták-e előttünk lelőni, vagy hogy ők egyáltalán nem akarták lelőni, mert már egyszer halottnak tudták, ezt már nem tudom, de tanakodtak ők ketten, hogy mi legyen Lajossal. Az meg úgy mérte föl, hogy neki itt nem sok esélye lehet, s amikor ezek ketten nem néztek éppen oda, hirtelen a bokrok meg a sírkövek közé vetette magát, és cikkcakkosan elfutott. Lőttek utána géppisztollyal, csak úgy szikrázott a golyó a sírköveken, de nem találták el. Egyik partizán utánaeredt [...] Amíg a szaladó ember üldözése tartott, addig nekünk ott kellett állnunk amaz előtt felsorakoztatva. Amikor megparancsolták, hogy fejezzük be, akkor csináltunk egy nagy halmot, mert ez már csak egy nagy gödör volt, tele emberrel, nem olyan sír, mint amilyeneket korábban ástunk. A halom tetejére zöld gallyakat tettünk. A gödörbe dobált embereket is zöld gallyakkal takartuk le, mielőtt a földet rájuk húztuk volna, úgyhogy ágból volt a koporsójuk is meg ugyanaz a

szemfödőjük is. A halottak közül, mint mondtam, sokakat megismertünk.”

Megismerték a Szaferi Franci néven ismert Wolpert Ferenc jószágkereskedőt, s az emlékezőben felidéződött, hogy a teste laposra volt taposva, a nadrágja alsó lábszárig lehúzva, nemi szerve levágva. Talló András bácsinak pedig a foga volt kiverve.

Az említett Uracs Lajosról sokan tudni vélték, hogy megmenekült, hazament és jelentkezett a feleségénél a Telepen álló házukban, ám felesége a kilencvenes évek elején nyilatkozva azt közölte, hogy ő a férjét soha többé nem látta az után, hogy vasárnap délelőtt kilenc óra felé jött érte két fegyveres partizán, és azok elvezették. Azért keresték, mert tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak. Ez valóban igaz volt, ám a felesége szerint nem vett részt semmiféle akcióban, nem járt sem a csurogi, sem a zsabylai razzia idején ezeken a településeken.²⁸

Valószínű, hogy az első csoportban érkező fegyveres jövevények egy nagyobbik része, vagy talán kizárólag mindannyian Csenejről jöttek. Pénteken délután ők már elkezdtek egyenként összeszedni az embereket, a községházára kísérték őket és ott elkezdődött a kínzásuk, majd a kivégzésük is. Ugyanez folyt szombaton és vasárnap is, amikorra az újabb fegyveresek érkeztek, az előbbieknél többen, de ezek – mint fentebb láthattuk – már Újvidékről. Az még csak elképzelhető, hogy a pénteki akció a cseneji szerb lakosság önkezdeményezése alapján történt, noha erre semmilyen okuk nem lehetett, de az már kizárt, hogy az Újvidékről érkezett nagyobb egység nem a katonai közigazgatás utasítására került Temerinbe. Szinte a lehetetlennel határos az is, hogy a csenejiek feltetelezett akciója nem az ottani szerbek olyan értesültségére alapozódott, hogy a katonai közigazgatás Temerinben azokban a napokban megtorlást tervezett, s ők ezt egy kicsit előbb kezdték, mint a hivatalos katonai szervek.

Szemtanúk állítása szerint a községházán a kínzások és a kivégzések afféle dínom-dánom keretében történtek, a kivégzők ugyanis fiákerra ültetett zenészeket hoztak magukkal, akik az épület udvarán harmonikáztak, valamennyien ittak és mulattak. Erről több tanú is említést tesz. Az irodákban nem csupán verték, kínozták a beidézetteket, közöttük nőket is, akiket korbáccsal verve zenészóra táncoltattak, hanem volt, akit ugyanott agyonvertek vagy lelőttek.²⁹ A kiemelkedő vezetőket, s azokat, akik keményen szembeszegültek, iparkodtak megtörni és megalázni. Akadt, aki szembeszegült, s emiatt lőtték le.³⁰ Volt, aki futni próbált és ezért lakolt gyorsan. A hétfői tömegmészárlást megelőzően a kivégzések legnagyobb része a mázsaházban zajlott le.

Az igazi vérfürdő bevezetője a már említett október 29-ei dobolás volt, hogy másnap minden tizenhat és hatvan év közötti életkorú férfi menjen a templomudvarba.

A korabeli szemtanúk nyilatkozatából arra lehet következtetni, hogy a razzia napjaiban többször doboltak a faluban, de nem minden alkalommal járta körül a dobos, vagy a dobosok, az egész falut. Megtörtént, hogy egy-egy hír vagy utasítás a dobosok révén csak a falu némely területén terjedt el. Például, ha a hatóságnak szüksége volt néhány kocsira vagy lóra, akkor néhány utcában kidoboltatták, hogy akinek igája van, az jelentkezzen a községházán, s ha már volt elég belőlük, akkor a dobolást abba is hagyták. A hatóság ilyen utasítását a temeriniek fegyelmezetten teljesítették, hiszen a falu életrendjének szigorú velejárója volt a saját szokások betartása. A dobolással hírül adott kötelezettség pedig ehhez tartozott, de ezúttal erős nyomatékot adtak neki az utcasarkokon álló, fegyveres, gyakran, és összevissza lövöldöző, és minden esetleges járókelőre ráförmedő partizánok. A hétfőig így mozgósított kocsik egy része pénteken, szombaton és vasárnap arra szolgált, hogy a községházán kivégzetteket és agyonkínzottakat a temetőbe, vagy a sintértelepre vagy esetleg a környéken máshova szállítsák, egy másik része Újvidékre ment katonákért, de voltak, akiknek fát vagy takarmányt kellett szállítaniuk. A hétfőre szóló dobolás kiterjedt az egész falura.

Hétfőn gyászba borult Temerin a Kalmár-féle téglagyár gödreitől a sintértelepig, a Kolóniától a Telepig.

Beszédes az iskolanővérek naplójának 30-ai bejegyzése: „Szomorú napra virradtunk. Összeszedték az összes férfiakat. Sokakat kivégeztek, a többiek elvitték munkaszolgálatba.”

Egy akkori, azóta már elhunyt előljáró, Benedek Mihály nyilatkozott 1988-ban a körülményekről. Honvéd katonaszökevényként érkezett haza akkor, amikor a német egységek még a faluban tartózkodtak. Amikor megalakult a húszak bizottsága, ő is bekapcsolódott a munkájába, a hatósághoz tartozónak vélte magát mindaddig, amíg maga is a templomudvarban nem találta magát. Az október 30-ai, hétfői razziáról többek között ezt közölte: „Kiadtak egy rendeletet, hogy minden férfi menjen a templomudvarba. Én, meg Kmetovits Józsi tudattuk a hírt a lakossággal. Én doboltam, Józsi meg kiabálta a rendelet szövegét. Szó szerint nem emlékszem erre a szövegre, de az volt benne, hogy minden férfi tizenhattól hatvanéves korig lapáttal meg egynapi élelemmel ellátva menjen a templomudvarba. [Kmetovits – M. M.] Józsit, úgy látszik, szerb hangzású neve meg a szerb nemzetiségű felesége miatt már korábban berendelték. Ő jött hozzám, hogy menjek segíteni neki. Azt mondta, hogy megőrül, ha nem segíték. A parancsnok magyarul is tudott. Mintha azt mondta volna, hogy zentai. Meg volt közöttük még egy kis termetű adai, meg egy zsidó, rendőri egyenruhában.

Az emberek jelentkeztek ott, a templomudvarban. Megparancsolták

nekik, hogy álljanak sorba. Azután elébük állt egy partizántiszt egy listával. Golyószóró volt nála, a fején partizánsapka, csillaggal. Újvidék felől érkeztek a faluba, mind felfegyverkezve. Nem emlékszem már, hány, de olyan négy-öt igáskocsin érkeztek. Nem mert ott senki ellenkezni, hát ezeknél golyószóró volt. Mind csupa férfiak, nő nem volt ott akkor köztük. Mindenki engedelmeskedett a dobolásunknak, mert a szövegben, amit Józsi kiabált, az is benne volt, hogy aki nem, azt ott a háznál lelövik. Akinak volt kocsija-lova, az köteles volt kocsival-lóval jelentkezni. De aki így ment is, a templom előtt leterelték a kocsiról, és a többiek közé állították. Kivéve néhányukat, azoknak fát kellett szállítaniuk a községházára. Tüzelőfát. Ez korán reggel volt. Nem volt még hideg idő.

Mindenkinek oda kellett a sorba állnia, nekem, dobosnak is. Csak akik intézkedtek, azoknak nem. Én odaálltam, mert azt hittem, visznek bennünket katonának. Józsi nem állt a sorba. Emlékszem, hogy mellettem állt Surján Ferenc, becenevén Puci, asztalos. Rokonom is, futballista is, én is. Akit a partizántiszt felolvasott, annak ki kellett lépni. Be kellett mennie a zárdába. Az emberek mind ott álltunk sorokban a templom és a zárda között.

Hallottam, amikor az egyik ilyen kiszólitottnak azt mondta az őr, dobd ide a lapátot, neked ez többet nem kell. A sorokban nagyon sok egynevű [azonos nevű – M. M.] személy volt. Azoknak mindnek ki kellett lépniük.

Például volt ez a Varga, azt hiszem, Károly, kútfűró. Részt vett a razziában. [Csurogon, 1942-ben. – M. M. megj.] De ő nem volt ott a sorban. Elvittek helyette mást. Ő akkorra már elmenekült.

Én a fegyveresek közül senkit sem ismertem. Sem azelőtt, sem azután nem láttam közülük egyet sem. A parancsnokuk kereken megmondta: azért jöttünk ki Újvidékről, hogy a bűnösöket összeszedjük. A többiek mennek munkára. Virtz Jánost, Gobel Ottót³¹, valami Tóthokat meg Vargákat kerestek. Keresték nagyon Nagyidai rendőrzetűt. Az annyira meg volt rémülve, hogy elbújt a falu szélén egy szárkúpban, és ott borotvával elvágta a nyakát.³² Buga rendőrnek meg, aki a korábbi években összeszedte a rokonságát – Rajda Imre apját például –, és elvitte őket a csurogi meg a zsablyai razziára, itt a templomudvarban most összeszedték ugyanezeket a rokonait.

Józsi sírógörcsöt kapott. Nekem már korábban említette, hogy reggel megbeszélte a parancsnokkal, hogy majd estére elhívja hozzájuk a partizánokat vacsorára. A sírógörcsben meg azt hajtogatta, ő ezeket a véreskezőket hogyan vigye vacsorára. Nem visz, azt mondta már ekkor, egyet sem. Olyan sírógörcsöt kapott, hogy alig tudtam észhez téríteni. Én nem mentem be a zárdába, de ő bement, és látta. Meg voltak mások is, akik látták, és túléltek. Jankovits borbélyt kihajtották [a zárdából – M. M.]

a temetőbe a gödröt ásni. Megmaradt Horváth kisbíró is. Jankovitsot nem lőtték le, Horváth kisbíró meg nekem mesélte: mielőtt a lövés érte volna, ő lebukott a gödörbe. Józsi később azt mesélte, hogy az embereket sütögették cigarettával, meg más módon kínozták. Verték őket: vallják be, hogy ott voltak Csurogon. Meg Zsablyán. Bujdosó Ferencet a községházán ütötték agyon. Azt mondták neki, köpje le a magyar zászlót. Nem köpte le, és agyonverték. Én ezt magam láttam. Ez ott történt a községházán, az épületnek azon a részén, ahol az adószoba [adóhivatal – M. M.] volt. Én ott álltam a szemközti, Tischler-féle ház lépcsőjén, és láttam. Meg én máshonnan is odaláttam. A spázzunk ablakából beláttam a községháza udvarába. Onnan meg azt láttam, hogy egy valaki menekülni próbált. Rálöttek, elesett. Aztán a partizán odament a közvetlen közelébe, és fejbe lőtte. Később láttam, hogy a szétloccsant agyvelejének a nyoma még ott volt a falon. Ezeket a dolgokat én még az azt megelőző időben láttam, amikor a templomudvarban, a sorban álltam volna. Tehát én ott már ebből tudtam, hogy nem babra megy a játék. Meg hát, mint mondtam is, a parancsnokuk is közölte ezt. Egy suhanc közülük azzal dicsekedett:

- Én leszek a jegyző.
- A Józsi megkérdezte tőle:
- Tudsz te írni?

Arról nem sokan beszéltek, hogy mi lett azokkal, akiket a zárdában vagy a községházán agyonvertek. Komenda András volt az, akinek föl kellett raknia a hullákat a szekérre. Később ebbe belezavarodott. Horváth kisbíró elmondott mindent Illés Sándornak, aki megírta a könyvében.³³ Horváth ezért nagyon haragudott Illésre. Horváth nekem azt is elmondta, hogy őt is kínozták, vallja be: ott volt a razzián, de nem volt mit bevallania. A hullákat a tűzoltólaktanyából meg a községházáról kellett elvinni. A zárdából legnagyobbreszt úgy hajtották ki az áldozatokat. Szorosan egymás mellett, kettesével. Nem vihettek semmit magukkal. Nem tudnám megmondani, hányan lehettek. Nem egy-két ember volt. Sokan.

Azt is a kisbíró mesélte el, hogy ezekkel mi lett. Amikor ez a menet, amelyikben Horváth is ott volt, kiért a Nagytemetőbe, ott a gödör mellett a gépfegyverek már föl voltak állítva. Az áldozatokkal szemben. A kisbíró belebukott a gödörbe és ott hallgatott. Persze előbb levetkőztették őket, és utána még a tárgyaikon osztozkodtak is. Mind összeszedték. A Horváth kisbíró meg hazament a mai Perczel Mór utcai házukba. Heteken vagy talán éveken át ott rejtőzködött a padláson, a felesége vitt föl neki dunnát meg ruhát. Amikor évek múlva, már én is, mint előljáró, megtudtuk, behívtuk a községházára. Még szolgálatot is kapott.”

Hétfőn, október 30-án, a kocsin gyülekező férfiakat a Nagyutcán leparancsolták a járműről, és a templomudvarban felsorakoztatták őket, az emlékezők szerint tizenkettes sorokban. A kocsikat a lovakkal a piacra

terelték, a tulajdonosok közül csak egészen kivételesen szerencsések kapták őket vissza vagy tartották meg. Tanúk állítása szerint csenejiek válogattak maguknak az ott veszteglők közül.³⁴ A templomudvarban egybegyűlt férfiak közül alig néhányan kerültek haza még aznap.

A név szerint kiválogatottak egy részét nyomban a zárdába hajtották és ott kezdődött a kínzásuk, majd ezeket este a temetőben kivégezték.

A templomudvarban felsorakozottak között, kezükben listával fegyveres idegenek jártak-keltek, de helybéli magyarok közreműködésével válogatták ki a keresetteket. A fegyveresek közül többen emlegetnek egy moholit, csenejieket és a temeriniek közül a már említett (Nyírszom) Szabó Jánost, valamint a történeteken elborzadó Kmetovits Józsefet. Elsősorban a nyilas párt tagjait, katonákat, nemzetőröket, határvadászokat és hasonlókat kerestek. Mint mindenütt, ahol hasonló magyarírtást végeztek. Kerestek ugyan rangos községi vezetőket, csendőröket és hasonlókat is, de ezek ekkorra már szinte mind elmenekültek. A keresettek közül, akiket megtaláltak, vagy azokat, akiket a keresettek helyett szedtek össze, vitték nyomban a zárdá épületébe. Egy húsztagú csoportot külön is kiválasztottak már korán reggel, de őket azzal a szándékkal, hogy a temetőbe irányítsák őket és megásassák velük a nagy tömegsírt. Ezek már hamar munkába álltak. A templomudvarban ugyanis a gyülekező reggel hétre volt elrendelve, a temetőben a gödör ásását pedig úgy kezdték el, hogy az egyik résztvevő szerint reggeliző szünetet is tarthattak, tehát nyolc tájban már a helyszínen voltak és dolgoztak. A templomudvarban a sorakoztatás, a válogatás, az Újvidék felé indítás egész napon át eltartott. A tömeget fegyveresek tartották állandó felügyelet alatt.

A nagy gödröt kiásván az odaterelt munkások majdnem maguk is áldozattá váltak. A munka csoportokban folyt. Amíg egyik csoport ásott, a másik pihent. Miután azonban a gödörrel elkészültek, mindannyiukat arra kényszerítették, hogy belemenjenek. Nyilvánvaló volt, hogy szemtanúnak minősítették, és el akarták őket tenni láb alól. Az ott levő fegyveres örök azonban nem tudtak dönteni, mit tegyenek velük. Valahova elküldtek maguk közül egyet, s miután az visszajött, némi újabb tanakodás után a csoportot kiengedték a majdnem a saját maguknak is sírjukká vált gödörből. Néhány tanú szerint ugyanők voltak azok, akikkel a temetőn kívül másfelé is ásattak hasonló gödröket.³⁵

Benedek Mihály, a már idézett egykori temerini előljáró a razzia kezdetéről azt nyilatkozta 1988-ban, hogy az intézőbizottság Kalmár András vendéglőjében ülésezett. A bizottság megalakulása után néhány nappal „... érkezett meg a faluba a büntetőszázad. Azok partizánok voltak. Azért büntetőszázad, mert a zsidók – Treuer László és Sozberger Oszkár meg akarták bosszulni a temerinieken, ami a zsidókkal ott történt. De a zsidók

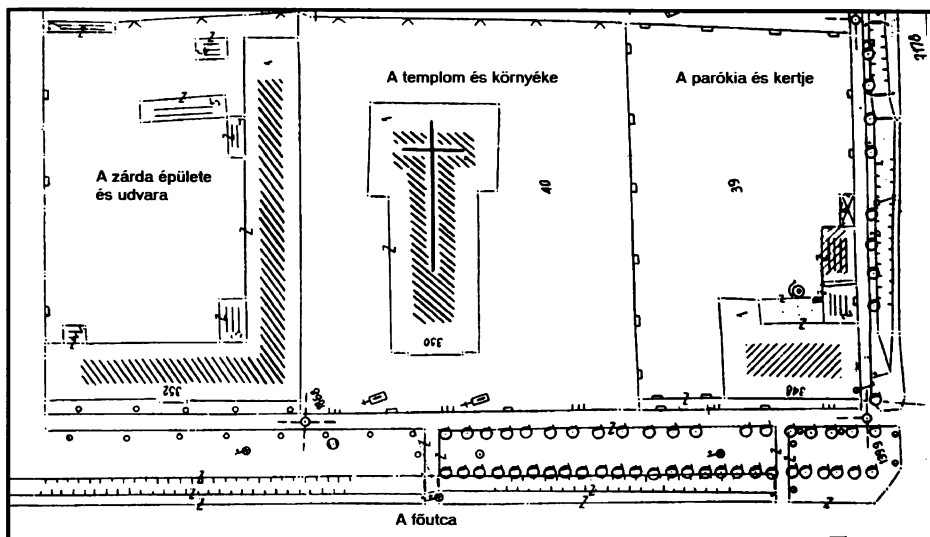
ekkor még nem voltak ott”. Patyi Béla moholi származású melbourne-i lakos 1993 júniusában közölte a szerzővel, hogy a temerini kivégzések egyik vészbírája Adolf Lajos volt. Péter Károlyné 1997. január 15-én, két héttel a halála előtt azt közölte, hogy egy Lali nevű moholi zsidó akarta a kivégzéseket, aki később kivándorolt Palesztinába.³⁶ A tanú azt is közölte, hogy Temerinben, a községháza egyik irodájában katonai parancsnokság működött, az adta ki az utasításokat.

A razzia keddre véget ért, de még hetek múlva is történtek kivégzések. A későbbiek során a szórványosan letartóztatott személyeket Petrőcre kísérték, mert ott intézkedett valamilyen katonai parancsnokság.³⁷

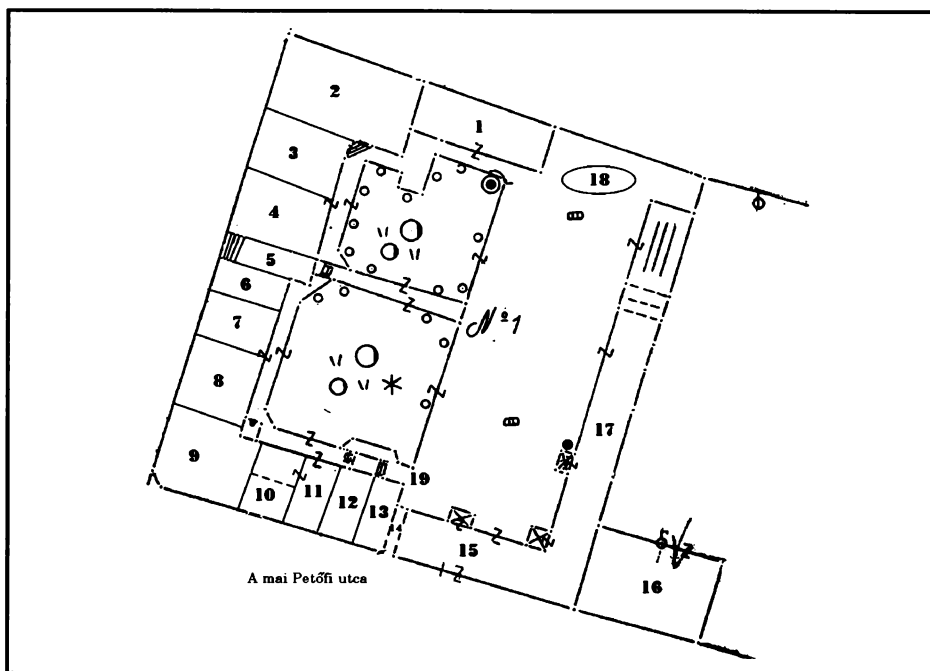
Az események menetét egy 1948. február 16-i keltezésű levélben részben leírta emlékezetből Lajkó Anna, akinek a faluban tartózkodó utolsó honvéd egységben, a repülősök között kedvese volt, név szerint Fogarassy József. Ez a repülős honvéd két társával együtt Temerinben maradt egységük elvonulása után. Egy ideig a zárdában, majd később kedvesük szüleinél rejtőzködtek. Egyikük, Dienes Béla budapesti újságíró szolgálatait a partizánok igénybe vették, a községházán irodai munkát végzett. Okkal feltételezhető, hogy vele gépeltették le a nyilasok és egyéb, halálra szántak névsorát, talán ő gépelte a fentebb idézett, szerb nyelven készült jegyzőkönyvet is, esetleg innen van az, hogy a magyar nevek felemásan szerepelnek benne. Ő persze nem tudhatta, milyen célra készülnek a névsorok. A levél szerint vasárnap is tartott a razzia, amikor este dobolták, hogy másnap minden férfinak a templomudvarba kell mennie. Az utcán lövöldözés volt.

A levélből is egyértelműen meg lehet állapítani azt, amit a szájhagyomány is őriz, hogy a leghevesebb vérengzések hétfőn, október 30-án zajlottak. Bizonyos azonban, hogy szombaton meg vasárnap is vittek többfelé hullákat. Így például a sintértelepre, valamint a futballpálya és a vásár területén kívüli határrészeire, ahol – többek között – egy diófa mellett temeték el Berki László leventeoktatót, Berki József tanító legényfiát.³⁸

A mintegy kétezerhatszáz főnyi férfilakosságot tehát felsorakoztatták a templomudvarban és az előre elkészített listákról olvasták a keresettek nevét. Nyilasok, imrédisták, községi hivatalnokok, helybeli honvédek, határvadászok, nemzetőrök, ismert temerini gazdák, iparosok, vezetők szerepeltek rajta. A felolvasottaknak ki kellett lépniük a sorból, s ezután terelték őket a zárda épületébe.³⁹ Egy nagyobb csoportot pedig estefelé, amikor a templomudvarban maradottakat gyalogmenetben megindították Újvidék irányába, ugyancsak gyalogmenetben, látszólag szintén Újvidéknek indították el. A mai malom épületével átellenben azonban visszakanyarodtak velük a bara mentén, majd a Prekosz végén északnak fordultak velük és elmentek így a temető főbejáratáig. Talán ez volt az a kitérő,

Sematikus rajz az apácazárda, a templom és a plébánia épületéről, valamint az általuk körülzárt területről

A községháza és környékének sematikus alaprajza. A községházát azóta lebontották, a mészárlások egykori színhelyének közvetlen közelében pedig „szabadság” emlékművet emeltetett a kommunista rezsim

amit (Nyírszom) Szabó János eszelt ki eredménytelenül az emberek megmentésére. Akkorra a temetőben, a mai tömegsír helyén már állt a kiásott nagy gödör, ennek közelében fel voltak állítva a gépfegyverek. Valamivel az után, hogy a kivégzésre szántak a temetőbe érkeztek, megérkeztek azok a szekerek is, amelyeken az áldozatokról leszedett ruhákat később Újvidékre szállították. A kocsisok – lehetnek talán négy kocsival és nyolc lóval – a kaputól a tömegsírig vezető út menti fák között várakozva végignézték a kivégzést.

Szemtanúja lett a vérengzésnek egy háromtagú – nyolc-tíz éves – gyerekcsoport is.⁴⁰ A temetőt környező házak lakói közül is többen elég sokat láttak, egyértelműen tudják tanúsítani, hogy a temetőben a partizánok egy csoport férfit a kiásott gödörbe géppuskáztak. Az áldozatoknak megparancsolták, hogy vetközzenek le, elszedtek tőlük minden értéket, négyes csoportokban, a karjukon egymáshoz drótozva a gödör szélére állították, majd a gödörbe lövöldözték őket. Ruháikat ezután kocsira rakták. Mire mindezzel elkészültek már besötétedett. Dolguk végeztével a tettesek alig egy kis földet dobáltak a tetemekre, ez tette lehetővé, hogy a gödörben levő halottak és agonizálók közül a szinte sértetlen kisbíró, Horváth István kimászhatott és hazamenekült. Sokáig emlegették a faluban, hogy a halottak közül megszökött Szerencsés Mátyás, a később újságíróvá lett Szerencsés József apja, s átkerült Magyarországra. A hozzátartozók azonban a kilencvenes évek második felében folytatott kérdezősködéskor úgy vélték, hogy a megmenekülésről szóló hírt fia találta ki anyja vigasztalására. Mint láttuk, nem bizonyosodott be az sem, hogy egy harmadik személy, Uracs Lajos is megszökött.

A temetőkapu és a tömegsír közötti útszakaszon a halálra szántak eldobáltak magukról ruhadarabokat, és náluk levő tárgyakat, hogy a hozzátartozók ezeket megtalálva tudomást szerezhessenek majd útjukról, sorukról. Akik másnap, kedden idemerészkedtek, azt állítják, hogy a föld még mozgott az agonizáló testek vonaglásától.

A sekélyesen elhantolt tetemek bomlásának érezhető szaga néhány nap múlva annyira elviselhetetlenné vált, hogy a temetőcsőszök panasza mentek a községházára, és kérték, hogy a hatóság intézkedjen a tetemek betakarásáról, amit haladéktalanul meg is tettek. A kiásott, de üresen maradt gödörrésről és annak partjáról földet dobáltattak a tetemekre.⁴¹

A razzia napjaiban, a legintenzívebben éppen hétfőn, az egész falut átkutatták a partizánok. Összeszedtek minden rádiót, kerékpárt, de egyéb értékeket is: ékszer, töltőtollat, karórát és hasonlókat. Parasztszekér haladt az utcán, a partizánkatonák minden házba bementek, mindent feltúrtak, átkutattak és a talált értékes holmit összeszedték, az utcán haladó kocsira

dobálták. Több dokumentum bizonyítja, hogy e tekintetben sem kivétel történt Temerinben, hanem általános utasításra cselekedtek a razziázó-rekviráló partizánok. Az eljárással mindenekelőtt azt kellett megakadályozni, hogy a nem szláv nemzetiségű lakosság olyan hírforrásokhoz jusson, amelyek a gyökeresedő hatalom érdekeivel ellentétes híreket is közölnek – ezt a célt szolgálta a rádiók összeszedése –, másrészt alkalom volt ez a magyar és német lakosság megsarcolására. Az összeszedett értékek egy részét a szláv lakosság között kiosztották – erre vonatkozó bizonyítékok kerültek elő más helységekből –, egy nagy hányaduk azonban a rekvirálók zsebébe került, hiszen sehol senki nem kérte tőlük számon, hol mit találtak, mit koboztak el, és abból mit adtak át a rendelet kiadóinak. A zabrálast végzők – oroszból vett korabeli kifejezés a hasonló rablásra – a kisméretű értéktárgyakat egyszerűen zsebrevágták. A razzia napjaiban tehát, szabályos rablást folytattak le a partizánok. Nincs arra vonatkozó értesülés, hogy eközben valamely keresett személyre találtak volna, de gyilkosság mégis történt. Az állomás közelében levő Lukijan Mušicki utcai Szmaka-féle ház portáján lelőtték az ott lakó férfit.⁴²

Ezt az általános, az új hatóság rendeletére végzett lakosságyomorítást szembe kell helyezni azzal, ami 1941-ben történt a szőregi és a kolóniai elhagyatott dobrovoljac vagyonnal. Oda ugyanis meggondolatlan és telhetetlen polgárok mentek szajrézni – ezt a kifejezést használták akkoriban –, itt viszont fegyveres, a reguláris hadsereghez tartozó egységek által végrehajtott rablással állunk szemben. A negyvenkettőben kivégzett zsidók vagyonát az akkori hatóság vette tulajdonába. Az ingóság legnagyobb részét nyilvános árverésen eladták a helybeli lakosságnak, aminek egy részét az új hatóság negyvennégy után begyűjtötte és elkobozta. Mindehhez hozzá kell fűzni, hogy több temerinit azért végeztek ki 1944 végén, 1945 elején, mert azzal gyanúsították, hogy a dobrovoljacok vagyonát dézsmálta Kolónián és Szőregen, miután a honvédek megérkezése után e telepéseket elhajtották onnan. A Szőregen folytatott szajrézás gyanújával befogott temerini magyarok vétkének bizonyítására sor sem kerülhetett. A gyanúsítottat – vagy inkább a kiszemeltet – a községházán emiatt egyszerűen kivégezték, esetleg előtte meg is kínozták vagy a templomudvarból a zárda épületébe irányították, s onnan a temetőbe a tömegsír szélére. Természetesen utólag azt híresztelték róla is, hogy háborús bűnös volt, mint kivétel nélkül minden áldozatról.

A templomudvarban maradtak – vagyis, akik nem lettek kivégezve – különböző csoportokban és időben, gyalogmenetben Újvidékre lettek hajtvva. Volt amelyik csoport már a délelőtt folyamán elindult, de a nagy többség csak a kivégzésre kiszemelték kiválogatása után, a késő esti, vagy inkább már éjjeli órákban, szigorú fegyveres kíséret mellett indult a folyamórségnek a Kis-Duna partján levő kaszányájába.

Minden csoportot szigorú fegyveres kísérettel tereltek. A nagy tömegtől a fegyveres partizánok szemmel láthatóan féltek, ami abban nyilvánult meg, hogy foglyaik kísérése közben a legcsekélyebb gyanús jelre riadt lövöldözésbe kezdtek, nyilván foglyaik ijesztgetése és a maguk bátorítása céljából. A későbbiekben az egész akciót hivatalosan úgy állították be, mintha munkaszolgálatra vittek volna önkéntes temerini magyarokat.

Az egyik legkorábban indított csoportot valahol Vaskapu tájékán megállította egy szembe jövő orosz tiszt, az iránt érdeklődve a partizánoktól, hogy kiket kísérnek, mire az volt a válasz, hogy fasiszta gonosztevőket. Ezt olyan meggyőzően mondták, hogy a tiszt feldühödött és puskatussal verni kezdte az éppen előtte levő foglyok egyikét, a Kutyalukban élő Fábián nevű foltozóvargát, többgyermekes, hatvan év körüli szegény embert.⁴³

Az Újvidékre tereltek zöme hajnaltájta a Limán nevű városrész – akkoriban még ingoványos, nádas, elvezető csatornákkal átszelt – utain át vándorolt. A több száz, vagy talán ezernél is több főt kitevő csapat tagjai meg voltak győződve, valamennyiüket a Dunának hajtják. Ha az események irányítóiban nem is volt ilyen szándék, a megfélemlített emberekben szándékosan támasztottak olyan látszatot, hogy ki fogják őket végezni. Matuska Mátyás, e sorok írójának az édesapja, decemberi hazatérése után mesélt részleteket a limáni menetelésről. Mire odaértek, nem volt már náluk a magukkal vitt szerszám, tehát ha akartak volna, sem tudnak semmilyen eszközzel védekezni. A riadalom oly nagy volt közöttük, hogy hangos imába kezdtek. Az adatközlő a Túlabarai Középső Rózsafüzér társulatnak volt a vezetője, ő lett az előimádkozó, a többiek pedig buzgón kísérték, egyre hangosabban mondván a miatyánkot és az üdvözlégyet. Ilyen körülmények között egyszer csak szembe találták magukat egy csoport szovjet katonával, akik szintén az iránt érdeklődtek az öröknél, hogy kiket terelnek. Nem tudni, mi zajlott le a szovjet katonák és a partizánok között, ám az adatközlő meg volt győződve, hogy itt dőlt el: nem a Dunának, hanem a folyamórság épületeinek veszik az irányt. Kalapáti András szóbeli közlése szerint⁴⁴ a csoport bizonyos Romi Károly, oroszul tudó újvidéki lakosnak köszönhette megmenekülését, aki a szovjet tiszteknek megmagyarázta, hogy kiket terelnek a partizánok, és hogy mindannyiukat ki akarják végezni.

A folyamórságre beterelt több ezer férfi őrzése nem kis félelemmel járt az élesre töltött fegyverrel vigyázó örök számára. Emiatt ott is folyton lövöldöztek, időnként el is találtak valakit, akik közül többen meg is haltak. Némelyeket a többiek félelmének fokozása miatt szándékosan is lelőttek. Az áldozatok tetemét, megfélemlítésül sokáig a helyszínen hagyták. A

kaszánya épületéből éjjelente név szerint is válogattak ki embereket, akiket elvittek és ezek sosem tértek vissza. Itt nem csak temeriniek voltak, hanem jóval többen újvidékiek is, de a környező helységekből, Kátyról, Tiszakálmánfalváról és más helységből is. Az összezsúfolt emberek egy része teljesen ismeretlen volt egymás előtt. Nem tudták tehát, kit visznek el közülük, és hogy az visszatért-e. Sokan elvesztek.

A fogva tartottak és az áldozatok számát támpontok híján lehetetlen felbecsülni. Hónapokon át lágerban voltak hosszabb-rövidebb ideig, lényegében munkatáborba irányították őket dolgozni, előbb Újvidéken, a folyamórészen, azután legnagyobb részüket átvitték a Dunán és némelyek Péterváradon maradtak, a többség azonban tovább ment Karlócára, Indijára, Zimonyba, Pancsovára, de voltak, akiket ugyanilyen célból Újvidéken tartottak vagy Palánkára, Titelre vittek. Legnagyobb részük karácsony táján hazakerült, de akadt, aki csak 1945 januárjában, februárjában.

A különböző lágerekből-munkatáborokból is eltűnt harminc-negyven fő olyan módon, ahogyan a tanúk emlékezete alapján fentebb vázoltuk. Egyetlen csoportban kivégeztek tizenkilenc idősebb személyt Indiján.⁴⁵

A táborba került temeriniek közül legtöbbet a karlócai láger lakóiról tudunk.

Az Újvidéken akkoriban fotószaküzlettel rendelkező Barta Géza lett ugyanis a tábor írnoka. Csodálatos módon hazamentette a táborlakók listáját, benne a temeriniek sokaságának adataival. A névsort átadta Matuska Mártonnak, és e monográfiában közöljük.

Mészáros Sándor a tragikus események kapcsán a következőket írja: „A temerini vérengzésben egy Újvidékről érkezett partizánszázad is részt vett, amelyről még pontosan nem tudtuk megállapítani, hogy melyik nagyobb egységhez tartozott. Ezenkívül a cseneji polgárok egy nagyobb csoportja egyénileg, csupán gyilkolási vágyból is 'besegített' a bosszú végrehajtásába. Kétségtelenül egyéni felelősség terheli Sósberger Oszkárt is, akinek sikerült elkerülnie 1942. januárjában a helybeli zsidók kiirtását. Állítólag még a tragikus napok idején Temerinben kijelentette, hogy mindezért [ti. a zsidók kiirtásáért] a helybeli magyar polgárok összessége is felelős, és ezért vett elégtételt. Később, 1947-ben kivándorolt Izraelbe, és ott elhalálozott. Fia, aki már kint született, családjával együtt a 70-es években hazalátogatott, elbeszélgetett egyes polgárokkal az 1944. őszi temerini tragikus napokról, és sajnálkozását fejezte ki apja akkori magatartása miatt.”⁴⁶ Dr. Treuer László kapcsán, aki később sokáig szolgált orvosként Temerinben, s akinek a familiáját 1942-ben szintén kiirtották, Mészáros teljességgel kizárja az egyéni felelősség lehetőségét, ugyanakkor említést tesz egy Csenejéről fiákeren érkező duhaj fegyveres csoportról, amelynek

Srpski narodni sudor

Broj 11.012

30. Oktobra 1.945.

Stara Pazova

PREDMET: Žunji Eržibet iz Temerina moli
dezvelu za prenos leša .

U rešenju gornje molbe Žunji Eržibet iz Temerina koja moli
izdavanje dezvole za prenos posmrtnih ostataka-leša svoga pok.muža Žunji
Andraša koji je dana 24. novembra 1944. god. sahranjen u Indiji, obnalazi
ovaj edber doneti sledeću :

O D L O Ž I T I E .

Žunji Eržibet iz Temerina dezveljava se prenos posmrtnih
ostataka-leša svoga pok.muža Žunji Andraša koji je dana 24. novembra 1944.
god. sahranjen u Indiji a koji prenos do Temerina izvršice o svom
vlastitem trošku.

Mesni edber u Indiji imaće odrediti lekara koji će prisustve-
vati iskopavanju i otpremi leša.

Taksa po Tar.br.1 i 5 Zakona o taksama naplaćena u iznosu od
40 dinara koja je propisno peništena.-

O tome obavest :

- 1./ Žunji Eržibet iz Temerina da prenos izvrši o svome trošku.
- 2./ MNO-u Indija znanja radi i odredjenje opšt.lekara .-

Smrt fašizmu-sloboda narodu !

Šef odeljka :

[Handwritten signature]

32 kiji

Özvegy Zsúnyi Erzsébet kérelmére 1945. október 30-án kiadott engedély, hogy az
Indián, 1944. november 24-én eltemetett férjét, Andrást exhumálják és temerin-
ben újra eltemessék

tagjait bizonyos Rakić nevezetű vérszomjas, kinézésére sánta ember vezetett. Ez a csoport végezte a községháza mázsaházában a mészárlást. Mint annyi minden, egyelőre még tisztázatlan, vajon ugyanarról a személyről van-e szó, aki Gombár József visszaemlékezése szerint október 23-án partizánjaival békésen átvonult a községen.⁴⁷

E helyen felvethető általában a kérdés: Valójában mi volt a vétküik a kivégzetteknek?

Nyugodtan megállapítható: semmi. A kivégzettek mind ártatlan áldozatok voltak. Legalábbis jogi értelemben kétségtelenül azok. A világon ugyanis általánosan elfogadott jogszabály, hogy mindenki ártatlan mindaddig, amíg ennek az ellenkezője be nem bizonyosodik. A bizonyítást arra hivatott igazságügyi szerv pártatlan eljárás során bonyolítja le. Nos, Temerinben a jelzett időszakban semmiféle igazságügyi szerv nem működött, semmiféle védekezésre nem volt módja egyetlen kivégzettnek sem. Feltételezhető azonban, hogy a korábbi atrocitásokban, a szerbek és a zsidók meghurcoltatása, kivégzése során temerini polgárok is beszenyeyezték kezüket, s az is, hogy közülük némelyek a partizánok által kivégzettek között vannak. Ez azonban pusztán logikai feltételezés, amit csak néhány esetben erősít meg a szájhagyomány. A hóhérok mulasztása volt az esetleges tényleges vétkesek kiszűrése. Az ő magatartásuk miatt lett visszafordítva az a bibliai igazság, hogy inkább száz vétkes fusson, mintsem hogy egy ártatlan lakoljon. Temerinben és az egész Délvidéken ezzel szemben az történt, hogy kevés számú vétkes miatt ártatlanok tízezrei lakoltak. Sőt, a hóhérok és parancsolóik olyan benyomást keltettek, mintha az egész magyarság vétkes, vagy legalábbis gyanús lenne. Ez az elv jutott kifejezésre abban a cselekedetben is, hogy a csurogi határ minden temerini magyar lakóját kiüldözték, akárcsak az egész Csurog magyarjait. Az elv meg is fogalmazódott abban az időben, az akkori Szabad Vajdaság napilap vezércikkében, amelyben szó szerint azt írta a névtelen szerző, hogy minden magyar egy kicsit fasisztagyanús.⁴⁸

Az első nyilvános megemlékezés az egész régióban 1990. október 28-án
Temerinben. A történelmi VMDK helyi vezetői szervezték

Temerin, 1991. október 27. A második koszorúzás a tömegsírnál

NÉMA GYÁSZBAN

A mintegy kétszáz férfi kivégzése, a szinte teljes maradék férfilakosság elhajtása, a falu lakosságával együttérző és együttgondolkodó vezetők hiánya, valamint a korábbi, közel két és fél évtizedes kisebbségi sors keserű tapasztalatai alapján levont következtetés a magyarság további kilátásairól szinte a teljes letargiába taszította a magyar lakosságot. Még olyan személyek is, akik várva várták a partizánokat, akik bennük felszabadítókat láttak, teljesen lebénultak a történetek miatt. A falu akkori magyar nemzetiségű polgári vezetőiről Temerin lakosságának nem sok jó emléke maradt annak ellenére, hogy közülük csak néhányról van arra vonatkozó bizonyíték, hogy a vérengzésben besúgóí, feljelentői vagy egyéb kollaboráns szerepet vállalt volna. Egyedül egy asszonyról állítja egy szemtanú, hogy későbbi kijelentése alapján arra lehet következtetni, jelen volt aktív szereplőként, s utána még éveken át valamiféle rettenettel kerülték az emberek, pedig ő szürke eminenciásként mindig ott volt a vezetők között.⁴⁹ A húszas bizottság tisztességes tagjai fokozatosan félrehúzódtak vagy kiszorították őket, a többiek nem is túrték meg maguk között őket. Novák Mihály parancsnoki tisztséget vállalt az elhajtottak táborában, mintegy négyszáz temerini tartozott alája. Nyíszom Szabó János a rendszer konszolidációja után Bajmokra költözött, nyilván nem tudta elviselni a helybeliek folytonos szemrehányását. Amikor évek múlva látogatóban járt Temerinben, az egyik kocsmában helybeli magyarok megverték.⁵⁰

A razziát követő napok eseményei csak tetézték a bajt. A magyar lakosság teljesen ki volt szolgáltatva az új hatalomtartóknak, akik gátlástalanul visszaéltek pozíciójukkal. Kidoboltatták, hogy aki vissza akarja kapni igáját, annak lószerszámot kell bevennie a községházára, mert a lovakat csak így lehet hazahajtani kocsistul, a nagy igénybevétel miatt ugyanis a szerszám elszakadozott.

A kétkedő károsult parasztok a veszett fejsze után dobták a nyelét is. Otthoni rissz-rossz lószerszámából, többnapos foltozgatással, valami használható hámot és fejlőt varrogattak, ezt bevitték a községházára és várták vissza a kocsit meg a lovakat. Semmi sem lett belőle. Elképzelhető, ilyen esetek után, milyen volt a szavahihetősége az új hatalomnak.

A falu lakosságát a hatóság a nagy gyászban nemhogy kímélte volna, hanem tovább zaklatta. A magyarok talán némileg vigasztalódhattak azon, hogy nem kergették ki otthonukból mindannyiukat, mint a németekkel tették. Járekon az egész faluból haláltábor alakítottak és sok temerini német is oda került, de temerini magyarok is voltak ott szép számban. Mindazok, akik a csurogi határban laktak, vagy Temerinből áttelepültek Csurogra, Zsablyára, Boldogasszonyfalvára, Sajkáslakra, Tündéresre, Mozsorba. Ezek a Járekra jutott szerencsétlenek hónapokon át jórészt annak köszönheték, hogy nem haltak éhen, hogy némelyek közülük kiszökdöstek a falut övező drótkerítésen át és a temerini magyarok között koldultak, s miután megtelt a tarisznájuk, megvárták a sötétedést és visszaszöktek. A temerini otthonmaradottak szervezeten is vittek élelmet a járeki táborba, amit annak parancsnoksága nem nézett jó szemmel, a segíteni akarókat gyakran zaklatták, a csomagokat elkobozták tőlük.

A faluban a magyar lakosság egyértelműen katasztrofális leigázásként érte meg a hatalomváltást. Ennek ellenére a hatalomtartók hangos szóval hirdették, hogy elérkezett a szabadság és az igazságtétel ideje. Ez ellen csak magabazárkózással lehetett védekezni, vagy az Istenhez fordulással. Elégge érthető tehát, hogy azokban az években szinte állandóan zsúfolásig megtelt a templom. A hatóság folyton nyüzsgött, újabbnál újabb ötleteket kiagyalva zaklatta a már amúgy is sok keserűségnek kitett lakosságot.

A helyi vezetők az első hetekben dobolással újabbnál újabb robotba szólították az otthonlevőket. Férfi szinte nem maradt a faluban, így hát a nőket is vitték. Már mindenszentek napján Nádáljra vezényeltek néhány száz nőt, hogy ott ásóval, lapáttal és kapával talajt egyengessenek, mezei repülőteret készítsenek elő a közeledő szovjet és partizánegységek számára. Másokat Csenejre és Szőregre hajtottak terménybetakarításra. Voltak, akiket átvittek a Tiszán és a bánáti részeken dolgoztatták őket Aradac falunál. A magyarság helyzetére jellemző, hogy nem az elhagyatott német birtokokon maradt terményt, hanem a környékbeli szerbekét takarították be velük.

A kényszermunkára hurcolás volt tehát a további nyomorgatás egyik módja, a másik pedig, hogy a lakosságot folyton ostromolták újabbnál újabb adománygyűjtéssel. Hol a kórházakban fekvő partizánoknak, hol a hadseregnek, hol a szerémségi falvak elüldözött lakóinak, hol a hadiárvának, hol a visszatérő dobrovoljac telepéseknek kellett adakozni. Élelmet, ruhát, pénzt, szerszámot, építőanyagot, vetőmagot. Az adományok begyűjtésére felhasználták a frissen alakított tömegszervezeteket: a nőszervezetet, közismert nevén az ÁFÉZSÉT (Antifašisticki front žena – Antifasiszta Nők Frontja), a Népfrontot, de magát a Kommunista Pártot és a hatósági szerveket is. A humanitárius akciókba bevonták az egyházat is,

Az egyetlen 1944-es áldozat, akit a Kistemetőbe temettek

és a katolikus egyház a papján keresztül alaposan ki is vette a részét mind-ebből. Az ilyenfajta munka minél hatásosabb végzése érdekében a falut körzetekre osztották, ezek élére felelős vezetőket neveztek ki. A lakosságtól minden elképzelhető anyagot gyűjtöttek, pedig ekkorra már mindenben mindenki hiányt szenvedett. Főleg élelmiszerben, ruhában és fűtőanyagban, de ugyanígy tisztálkodószerekben, üzemanyagban. Nem volt gyufa, petróleum, élesztő, cukor, zsír. A nincstelenségre jellemző a zsiradék felértékelődése. Még világításra is használtak étolajat és zsírt. Úgynevezett pilácsban, kezdetleges mécsesben égették a rissz-rossz zsírokat és olajokat, ami persze búzzal árasztotta el a házakat. A bajt tetézte, hogy a hadseregekkel mozgatott tömegek révén igen elterjedt a sertsévsz, és hogy alig maradt igavonó állat.

A vérengzés utáni legnagyobb érvágást a lakosságon mégis a különböző, ravasz módon végrehajtott mozgósítás jelentette. A köztudatba beépült az a hamis kép, hogy a temerini férfiak is tömegesen jelentkeztek és mentek el önként a Petőfi brigádba. Lényegében ebből egy szó sem igaz. A Baki Ferenc–Vébel Lajos által megírt, *A Petőfi brigád* című, monográfiának szánt könyv egyetlen temerinit sem említ a brigád tagjai között. Mert nem is volt. Temerinből a novemberi vérengzés után csakugyan sokakat elvittek a titói hadseregbe, sokan el is estek a különböző csatákban, az áldozatokról és sebesültekről készültek is részletes kimutatások. Idő múltával szinte valamennyiüket petőfistaként kezdték emlegetni. Valójában azonban ők nem a brigád harcosai voltak.

A történetek miatt a falu lakossága meg volt törve, nem tudott tevékeny ellenállást kifejteni a hatóság magatartása ellen, mindössze passzivitásával védekezett. Ezt azonban a hatóság igyekezett ravasz propaganda-fogásokkal megtörni. A hadseregnek szüksége volt minél több katonára, ezért Temerinben is igyekezett előkészíteni a talajt a fiatal férfiak bevonultatására. A táborokból fokozatosan hazaengedetteket egyre-másra vitték, gyakran olyan módon kikényszerítve belőlük a döntést, hogy választhatnak: vagy önként jelentkeznek, vagy erőszakkal elviszik őket, ecsetelve persze a különbséget, mi lesz akkor, ha kényszerrel mennek. A sorozásokról és az önkéntesek toborzásáról Mészáros kéziratában többek között ezt írja:

„Az egész akció az ifjúság megnyerésére már 1944. november második felében megkezdődött. Az előkészítő megbeszéléseket az akkori helyi zárda épületében tartották. Ebben a szervezőmunkában különösen kitűnt Szabó János, aki akkor a helyi népfelszabadító bizottság tagja volt, továbbá a helybeli ifjúság vezetői: Szabó József, Müller Károly és Dobosi József. Az eredeti terv szerint, a helybeli önkénteseket a már akkor alakulóban levő Petőfi brigádba kellett volna beosztani.”

Elképzelhető, milyen volt az önkéntességhez a kedv. Ugyanazok az emberek fejtették ki a propagandát, akiről mindenki tudta, közel állnak ahhoz a hatalomhoz, amely néhány nappal korábban a vérengzést lebonyolította. S még hozzá ugyanabban a zárdaépületben győzőgetik a fiatalokat, amelyben az áldozatok tetemes részét kínozták.

Az erőlködés és kényszerítés eredményeképpen december 29-én 203 fiú és leány elindult Újvidékre, hogy beálljon a hadseregbe. Mészáros kéziratos szövegéből kiderül a vájtfülű olvasó számára, hogy nem volt ott semmiféle lelkesedés, noha ő maga erről beszél. Azt azonban ő is világosan kimondja, hogy rengeteg szervezési trehányság és mulasztás miatt csak akkor érkeztek Zomborba, a gyűjtőhelyre a Temerinben toboroztak, amikor a petőfisták onnan már régen elmentek és a brigád meg is alakult. Talán szándékosság is lehetett e késleltetésben, hiszen a katonai hatóság tisztában volt azzal, milyen lehet a temeriniekben a harci készség azok után, ami a faluban lejátszódott. Ez a feltételezés annál is indokoltabb, hiszen tudjuk, hogy a csurogi, zsablyai és mozsori magyarok között is toboroztak „önkénteseket”, tehát olyan embereket, akiknek legközelebbi hozzátartozóikat a hatóságok lemészárolták. E három falu magyar „önkénteseit” később el is különítették a többi harcostól. A temerinieket pedig már eleve úgy sorozták és toborozták, hogy sehol sem kerültek egybe nagyobb létszámban. Szétosztották őket szinte az egész ország területén harcoló különböző egységekbe.

Az Újvidékre indítottak 203 fős csoportjáról Mészáros azt is közli, hogy rengetegen megszöktek, és haza lopakodtak, s azt is, hogy a lányok szülei az elvittek nyomában eljutottak Zomborba és onnan kevés kivétellel hazavitték az „önkéntes” lányokat. A sorok közötti tájékoztatáshoz szolgál példának az a mondat, amelyet Mészáros az önként jelentkezők lelkesedéséről írt rész után megjegyzésként közöl: „Ugyanígy a szülők is belenyugodtak abba, hogy gyermekeik hamarosan harcba indulnak.”⁵¹ Inkább volt ez tehát beletörődés a változtathatatlanba, mint önkéntes jelentkezés. A besorozottakat annyira szétosztották a különféle egységekbe, hogy még a Szovjetunió területén, a volt Jugoszlávia állampolgáraiból – hadifoglyokból és szökevény munkaszolgálatosokból – létrehozott, I. jugoszláv brigádnak nevezett egységbe is jutott belőlük. Az egység ekkor már természetesen itthon harcolt.

A sorozás szinte hetente zajlott januártól egészen a háború végéig. A temeriniek nagy része azonban sosem dicsekedett az ekkor szerzett harcos szolgálati idővel. Csak akkor kezdtek utánajárni, hogy igazolják frontszolgálatukat, amikor tudatosodott bennük, hogy ez tetemes anyagi előnyökkel jár, erre pedig akkor döbrentek rá, amikor elérkeztek nyugdíjaztatásuk idejéhez. Ebből adódott, hogy – amint Mészáros is megjegyzi

kéziratában – a harcosok szervezetének folytonos buzdítására sem adták át adataikat a temerini magyarok a háborúban való részvétel igazolására szolgáló, mindannyiuknak kézbesített kérdőíveken. „... a volt harcosok egy része a hatvanas évek végén adott nyilatkozatot, de legtöbbjük csak 1980-ban és 1981-ben.”

A temerini magyarok megpróbáltatásairól szólva ki kell térnünk az átvonuló szovjet hadseregre is. Arra vonatkozó pontos adatunk nincs, hogy az első egységek mikor érték el Temerint, de a razzia napjaiban már minden kétséget kizárólag a környéken voltak, sőt, mint a visszaemlékezők közül többen megemlítik, orosz tisztek, katonák, olykor egyenruhás orosz nők akadályozták meg a temeriniek és egyéb délbácskaiak egy-egy csoportjának a partizánok által tervezett (vagy tervezni vélt) legyilkolását.

Temerinben, elszórt eseteket leszámítva, nem került sor fosztogatásra, szabad rablásra és a civil lakosság egyéb megaláztatására szovjet katonák részéről. (Mint láthattuk, a házkutatással együttjáró fosztogatást a partizánok végezték a razzia idején.) Lovak, szekerek és élelmiszer – főleg szeszes ital – rekvirálásáról azonban tudnak a visszaemlékezők. Még tudnak arról is, hogy a férfiak elhajtása utáni napokban, néhány napra szovjet csapategységeket szállásoltak el Temerinben magánházaknál, ám a közemlékezet nem őrzött meg olyan emlékeket, hogy ekkoriban a helyi, magyar lakosság súlyosabb, tömeges sérelmeket szenvedett volna tőlük.

Nemi erőszak is történt a szovjet katonák részéről, összesen két esetről tudnak a falubeliek, de csupán egyiknek a körülményeit tudtuk teljes hitelességgel megállapítani. Lehetséges, hogy mindebben szerepe volt annak, amit a kérdés szakértője általános érvénnyel ekként fogalmazott meg: „A nemi erőszak áldozatai többnyire hallgatnak a kárukra elkövetett erőszakról, hiszen a háború után a nők elemi érdeke volt, hogy a 'tisztességes' nő szerepét játsszák a patriarchális társadalom elvárásainak megfelelően. Az európai háborúk során mindig 'fegyverként' vetették be a nemi erőszakot. De háborúban a nyilvánosság a nők kiszolgáltatottságát és védtelenségét nem mérte a férfiak heroikus harctéri cselekedeteihez.”⁵²

Ám az sincs kizárva, hogy az itt átvonuló szovjet alakulatoknál valóban nagyobb volt a fegyelem, mint másfelé. Történelmi tény ugyanakkor, s erről maga Milovan Đilas, Sztálin egykori kedvence, a későbbi híres antikommunista ellenzéki tesz említést, hogy „Jugoszlávia északkeleti peremén” a szovjet katonák 121 nemi erőszaktételéről szereztek tudomást a jugoszláv vezetők, s tiltakoztak Moszkvában, amin Sztálin erősen elcsodálkozott, ő ugyanis úgy vélte, hogy az „állandó veszélyben élő katonának joguk van egy kis szórakozásra”.⁵³ Ha a jugoszlávok ennyi erőszaktételt feljegyeztek – nyilván délszláv nőket ért támadások alapján –, akkor gondolhatjuk, mi mindenben estek át egy-egy magyar település felnőtt

lányai és asszonyai. (Polz Alain magyar író *Asszony a fronton* című megrázó erejű könyve mindennél hitelesebben szól az átélt borzalmakról az erdélyi és a magyarországi események tükrében.)

Az egyetlen, általunk dokumentált nemi erőszaktételre már tulajdonképpen a háború befejezése után, 1945-ben került sor Tóth Lajos tanyáján, ahol az aratási célból ott tartózkodó K. család két nőtagjára támadtak rá az éj leple alatt fegyveres szovjet katonák vagy katonaszökevények. A családfő egy baltával fejbe vágta az egyik katonát, mire az ajtóban fegyverrel őrt álló társa megpróbált kerekeltetni, de a szalmakazalban alvó, majd előrohanó aratómunkások a közelben tartózkodó, hónapok óta bujkáló egykori magyar katonák segítségével elfogták és lefegyverezték, majd átadták a hatóságnak. A családfőt egy hétig tartották vizsgálati fogságban Újvidéken. Az erőszakot elszenvedett fiatalasszonyt „ötvenször kihallgatták”, mire a családfőt sikerült felmentetni a bírósággal. A család és az áldozatul esett fiatal nő évtizedekig senkinek sem beszélt az esetről, egészen 2000. január 14-éig, amikor Ádám Istvánnak és Csorba Bélának elmondta a vele történeteket, amit elmondása szerint is szégyell.⁵⁴ Pedig nem neki kell szégyenkeznie.

A negyvenes évek második felének temerini magyar vezetői között nem akadt, aki a gyászban ki merte vagy tudta volna fejezni együttérzését. Tegyük hozzá, ha akadt volna, az nem maradhatott volna meg sem a hatalomban, sem a faluban, nem lett volna megállása az egész országban. Két kivétel volt. Két pap. Tóth József és Vondra Gyula.

A tömegirtást követően éveken át a templomban alig győzte a pap a gyászmisét szolgáltatni. Nem lehetett kimondani az áldozat nevét, akiért a misét mondták, és azt sem, hol vészelt el. De mindenki tudta, hogy ártatlanul kivégezték a „felszabadítók”. A templomi hirdetés szerint a misét „egy eltűnt édesapáért” mondták leginkább. Kovács Irénke zenetanárnő, aki akkoriban a még távollevő Varga Imre kántort helyettesítette éveken át, orgonált, énekelt és – ha kellett – időnként éneklésre szánt rigmust fabrikált a gyászmisére, mint a halotti búszúztatókra szokta a kántor. Az egyik leggyakrabban énekelt ismert templomi ének a Síró szívünk édesanyja kezdetű volt. Amikor a szöveggel odaért, hogy

„Nézz le ránk, itt mennyit sírunk,

Nézd fekete gyászruhánk!

Síró nappal, könnyes éjjel, zokogásba fúl imánk.

Azt hozd vissza újra nekünk,

aki minket elhagyott...”

akkor a gyászolók között általában feltört a zokogás, mert tudták, hogy az már nem jön vissza. Nyilvánvaló volt mindenki előtt, hogy a kivégzettek valamelyikéért mondanak misét. Ezt a hatóság nem tilthatta be. De nem is

tűrhetette az állapotot. Ezért kellett többek között bezárni mind a két, az akkori években egymást követve ott szolgálatot teljesítő lelkiismeretes papot, Vondra Gyulát és Tóth Józsefet. Az ellenük lefolytatott bűnper vádjában persze ezt a bűnüket meg sem említették, kitaláltak helyette mást.

A kivégzések utáni hónapokban az egyetlen személy, akihez a megfélemlített lakosság vigasztalódni járt, a váratlanul középük keveredett és közöttük maradt Tóth József tisztelendő úr volt. Ő ugyan arra kérte híveit, hogy Tóth atyának tiszteljék – visszaemlékezése szerint még a hatóság képviselői is így titulálták, mert ő észrevévén, hogy az „úr” megszólítás nem megfelelő, ezt kérte tőlük –, a hívők többsége azonban inkább az előző megszólítást használta. Elég természetes, hogy ezt a papot, a lakosság védelmezte. A hívők a szívükbe zárták és néhány év múlva, amikor áthelyezték a faluból, küldöttséget menesztettek a szabadkai püspökhöz, kérve, hogy változtassa meg döntését. A próbálkozás nem járt sikerrel. Tóth tisztelendő úr, a galamblelkű lelkipásztor, Budánovics Lajos püspök döntését a búcsúmisén egy szentbeszédben indokolta, mondván, hogy Temerin olyan papot fog kapni, aki túl fog tenni rajta. A nagymise szentbeszéde keretében elhangzott szavak annyira megindították a jelenlevőket, hogy sokan hangosan felsírtak. El kell ismerni, részben beigazolódott az utódra vonatkozó jóvendülés, mert a következő évtizedek valásüldöző, de egyéb nagy megpróbáltatásokkal is járó korszakában a Tóth József után odahelyezett Vondra Gyula hittanár segített a híveknek átvészelni a bajokat, mégpedig úgy, hogy közben a templom megújult: zsindelyes tetejét cserepesre alakították, a falképeket és a teljes festést megújították, a tornyot megmagasították. Ezek a nemes elfoglaltságok hozzájárultak, hogy a hívek valamiképpen túltegyék magukat a vérengzés okozta bénultságon. A nemes lelkű, művelt pap tisztában volt azzal, hogy a lakosságot mozgatni kell, szinte erejét meghaladó módon, így sikerült elérni, hogy el ne felejtsek, ami történt, de bele se rokkanjanak. Tóth atya 1946 augusztusáig szolgált Temerinben, követte Vondra Gyula. Éppen kétévi szolgálat után, 1948 augusztusában letartóztatták és három évet töltött börtönben. Szabadulása után 1966-ban bekövetkezett haláláig Temerinben szolgált. Tóth József atyát topolyai szolgálata idején tartóztatták le 1947-ben, hét év börtönre ítélték, 1953-ban amnesztiával szabadult.

A tömegsírok létezését a hatóságnak hivatalosan tudomásul kellett vennie, néhány nappal azután, hogy megásták őket. Akkor, amikor elrendelte, hogy a tetemeket tisztességesebben be kellene takarni, mert elképesztő bűz áradt szét a környéken. Ekkor még csak a holttestekre dobáltak vastagabb földréteget, a gödör üresen maradt részét csak évek múlva temették be.

A kisebb sírokat, ideértve a kisebb tömegsírokat is, mintha figyelembe sem vették volna. Ezért történhetett meg, hogy azok a hozzátartozók, akik

elsősorban a kivégzettek eltemetésében közreműködő temetőcsőszről tudomást szereztek arról, hogy halottjuk hova, melyik sírba lett elhantolva, néhány évvel a tragédia után egymás után sírkeresztet vagy olcsóbb síremléket építettek, óvakodva azonban, hogy a halál okára ne utaljanak a sírfelirattal.

A nagy tömegsír sokáig jeltelen volt. Halottak napja táján azonban titokban mindig felvirágozódott. Bármennyire is tiltva volt a megjelölése, néhány év eltelte után a déli végébe odakerült egy kicsi fakereszt. Amikor az elkorhadt, betonkereszt került a helyébe a korábbi felirattal: „NÉVTELEN BAJTÁRSAINKNAK”. Az egyik szemtanú, akinek az édesapja szintén a tömegsírban van elhantolva, közölte, hogy a nyolcvanas években több asszony összefogásának eredményeként az egyik helybeli kőfaragóval lebetonoztatták az áldozatok körülbelül felbecsült nyugvóhelyét, a betonba beágyazva az ott álló kiskeresztet is.⁵⁵ A betonozás után a rendőrség helyi szervei felkutatták mindazokat, akik a munkát végeztették, és valamennyiüket becitáltatták a rendőrségre, ahol rá akarták őket venni egy olyan nyilatkozatnak az aláírására, amely azt tartalmazta, hogy fasisztáknak állítottak emléket. A külön szobákban folytatott nyomásnak egyetlen egy asszony sem engedett. Végül a rendőrség elengedte őket.

Az eseményekről a kilencvenes évekig hivatalosan senki sem beszélt.

Akárcsak a más helységben történt vérengzés, a temerini is a legszigorúbb tabuk közé tartozott a titói rezsimben és még tíz évig a nagy diktátor halálát követően. Amint megalakult a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, a délvidéki magyarok második világháború utáni első, szabadon létrehozott politikai szervezete vezetőiben felvetődött a gondolat, hogy foglalkozniuk kell a délvidéki magyarság múltjának legfontosabb kérdéseivel is. Többek között a negyvennégy végén, negyvenöt elején lezajlott vérengzéssel. Az elnökség határozatot hozott erről, és azt közzétette a Magyar Szó 1990. április 20-ai számában. Ebben felszólítja a Szerb és a Vajdasági Tudományos Akadémiát, vizsgálja ki, mi történt a háború végén a vajdasági magyarokkal. A felkérésnek ugyan nem sok foganatja lett, de annyit elért a szervezet, hogy a nyílt fellépésével lepatantak a lakatok a titokról. Nem sokkal később Mészáros György – dr. Mészáros Sándor testvéröccse – temerini születésű, akkoriban Szabadkán élő építésztechnikus a Magyar Szóban leközöltetett egy fényképet, amely a temerini tömegsírt ábrázolta, amilyen 1984. november 10-én volt. Ő mesézte, hogy a síron 27 koszorú és 49 virágcsokor volt látható. Amikor a felvételt elkészítette, már akkor is beküldte a Magyar Szóba, feltéve a kérdést, mikor lesz szabad a halottakról hivatalosan is megemlékezni. Természetesen akkor a kép és a szöveg még nem jelenhetett meg.

Az első nyilvános megemlékezést csak 1990-ben lehetett megtartani. A Magyar Szó október 29-i számában az alábbi tudósítás jelent meg:

Kegyeletadás Temerinben

A VMDK helyi szervezete koszorút helyezett az 1944 októberében kivégzettek tömegsírjára

Tegnap a temerini nagytemetőben 46 év után először emlékeztek meg nyilvánosan és szervezeten az 1944 októberében kivégzett áldozatokról. A VMDK temerini szervezete csendes megemlékezés keretében koszorút helyezett a kivégzett magyar lakosok tömegsírjára, akiknek ártatlanságáról, illetve bűnösségéről a történelem még mindig nem mondta ki a végső szót. A kegyeletadáson megítélésem szerint több mint százan jelentek meg, akik közül sokan virágcsokorral, gyertyával adóztak az áldozatok emlékének.

A csendes, méltóságteljes gyülekezeten Csorba Béla, a VMDK temerini szervezetének elnöke mondott rövid, megható beszédet a majd fél évszázada névtelenül eltemetett helybeliek emlékére.

„Haláluk okáról, körülményeiről ma is hallgatnak a hivatalok és a levéltárak. Ez a hallgatás azonban nem tarthat sokáig. Az ellentmondásosan, meg-megtorpanóan közeledő demokrácia mégiscsak ideér és lerántja a leplet minden kényszerű titokról. [...] Miközben fáj és éget 1944 ősze, a keserűség okozta könnyek nem homályosíthatják el látásunkat: 1942 telét sem felejthetjük el. A jövő nem büntudatot, hanem felelősség-tudatot kíván tőlünk” – mondta többek között Csorba Béla.

Ez volt az egész régióban az első nyilvános megemlékezés. Ettől kezdve minden évben megtartják Vajdaság-szerte, így Temerinben is a gyászünnepélyt. Azóta már készült az áldozatok emlékére kereszt – 1994-ben – és kopjafa, 1996-ban. Halottak napja táján a helyszínen tartott nyilvános gyászmise keretében adják meg a kegyeletet azoknak, akik majdnem ötven évet vártak rá. És azóta folyik a kutatás, mi is történt Temerinben 1944 őszén. E kutatásnak az eredménye ennek a könyvnek a tartalma is.

A VÉRENGZÉS OKA

A kutatás nem terjedt ki annak vizsgálatára, hogy miért esett meg ez, a falu történetében egyedülálló emberirtás. Egymás mellé rakhatunk azonban bizonyos ismert tényeket.

A honvédség 1941-es bevonulásakor, Szőregen is volt vérengzés. Az ottani és a kolóniai (Staro Đurđevo) dobrovoljac telepeseket elűldözték. Lényegében ugyanolyan elvet alkalmaztak a magyar hatóságok, mint amit már a területet birtokba vevő Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alkalmazott 1921 után az itteni magyarokkal szemben: a más nemzetiségűeket minél nagyobb számban el kell üldözni. Akit nem minősítettek őslakosnak, annak el kellett hagynia a területet.

A csenej határban, a magyar időben gyakran fellángoltak a cséplőgépek, szalmakazlak és gabonatóblák. Emiatt felelősségre vontak sokakat és megtorolták a cselekményeket. Sérelmet szenvedett a gyűjtogatásban részt vevő szerbség. Ez ok volt a bosszúra.

1942 januárjában elhurcolták a zsidókat. Ez volt egy újabb ok.

Mindezek ismeretében is mondhatjuk, azért történt mindez, mert a győztesek féktelenül kitombolták magukat. A háború nyertese jogán.

Ezeket az okként említett eseményeket a történészek már alaposan feldolgozták, természetesen a titói korszak történelemszemléletének megfelelően: egyoldalúan és erős torzításokkal, és hát azt következtették ki, hogy a szerbség ártatlanul szenvedett, ok nélkül lett bántalmazva, a zsidók pedig a helybeliek fajgyűlöletének lettek az áldozatai, s 1944-ben megtörtént az igazságszolgáltatás.

Ezt állítja a letűnt kor doktrínája.

A fentiek ismeretében azonban már nem csupán állítható, hanem bizonyítva is van, hogy ez a konklúzió történelmileg hamis. Nem bocsátkozhatunk annak elemzésébe, miért érezte magát a magyarság másodrangú polgárnak az első délszláv államban. A 23 évi elnyomás folyamatosan okot szolgáltatott erre. Arra is tehát, hogy a honvédeket felszabadítóként várják 1941-ben. Az egész magyarságnak felrója a titói történetírás az – egyoldalúan bemutatott, erősen eltúlzott – elnemzetietlenítési szándékot. Nem mérlegeli azonban ilyen szempontból az első világháború

utáni szláv betelepítéseket és a második világháború utánit sem, amikor az elüldözött magyarok, de mindenekelőtt a németek helyébe is csupa szláv nemzetiségűeket telepítve duzzasztották fel az egész Délvidék népességét, így Temerint és egész környékét is. A két világháború alatti és utáni népiirtással, elüldözéssel és betelepítéssel teljesen megváltozott a vidék népességének nemzetiségi összetétele, Temeriné is.⁵⁶ Az erőszakosan végrehajtott szlávosításnak, a háború alatt elkövetett zsidótlanításnak, majd a németek kiűzésének s a magyarok megtizedelésének, s mindezek betetőzéseként a kilencvenes években a szerb menekültek nemzetközi egyezményeket semmibe vevő befogadásának és letelepítésének a következménye, hogy Temerinben ma a magyarok kisebbségbe kerültek. Az eltűntek helyébe 1918-tól csak szláv – szerb – jövevények érkeztek, kivéve a székelyek háború alatti betelepítését, és az akkoriban idehelyezett magyar hivatalnokokat, tanítókat, de 1944-ben ezek mind elmenekültek.

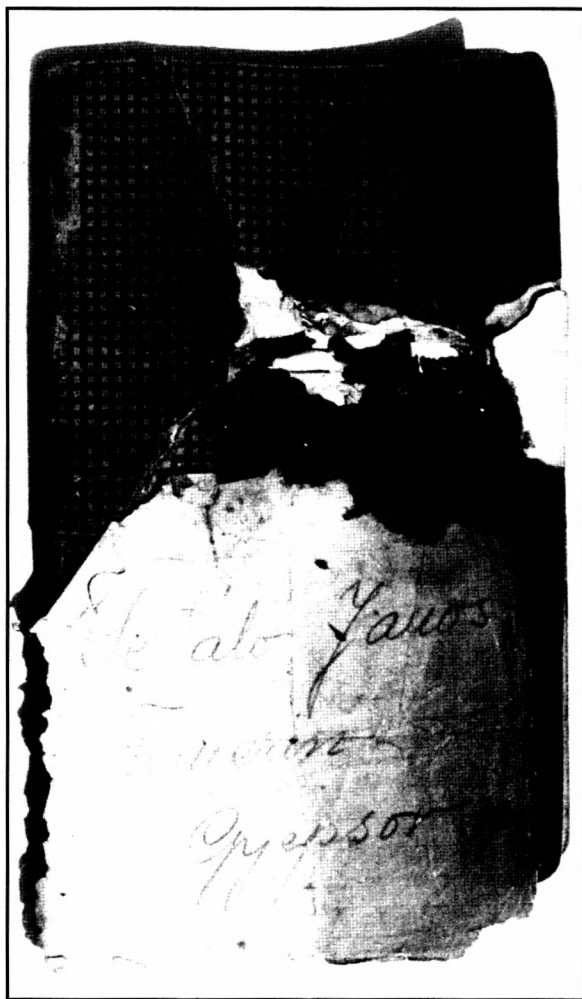
Nem beszélhetünk tehát arról, hogy itt a magyarságnak valamiféle példátlan gonoszságával állnánk szemben, aminek következménye volt az 1944-es magyarirtás. Bizonyos részleteiben más megvilágításba kell helyezni a Szőregen az 1941-es bevonuláskor történeteket, mint ahogyan eddig volt.⁵⁷ Ki kell mondani, hogy az 1942-ben elkövetett gáztett, amelynek során a zsidókat elhurcolták és legyilkolták nem varrható az egész temerini magyarság nyakába éppen úgy, mint ahogyan a negyvennégyes mészárlás sem az egész szerbségébe és zsidóságéba. Az elkövetőknek elsősorban nevük van, s nem vallásuk vagy nemzetiségük. Elégé köztudott, hogy a zsidók elhurcolásáért elsősorban az akkori – nem temerini – főjegyzőt terheli a felelősség. A helybeli magyarságnak általában abban nem volt része. A negyvennégyben történetekért elsősorban az akkori hatalom felelős.

A délvidéki magyarirtással foglalkozik könyvében dr. Aleksandar Kasaš a *Muđari u Vojvodini 1941–1946* című könyvében.⁵⁸ A temerini eseményeket csak érintőlegesen és eléggé felületesen említi. A könyvében kifejezésre jutó szemlélete erősen tükrözi a titói történetírás dogmáit, Temerinnel összefüggésben a 171. oldalon ezt írja:

„Nagyobb számú helybeli magyar lakos megbüntetésére került sor Temerinben is, ahol nagymértékben kifejezésre jutott a szemet szemért, fogat fogért elve. A partizánhatóságok ugyanis azt tartották, hogy Szőreg telepeseinek 1941. áprilisi tömeges lakolásáért legnagyobbbrészt Temerin helybeli lakossága okolható.⁵⁹ Pontosán hány magyar lakolt, nehéz megállapítani.[...] Mekkora az ő valós egyéni felelősségük, itt is nehéz megállapítani, mert én nem jutottam olyan levéltári okmányokhoz, amely ennek okát tartalmazta. Egy dokumentum említi csupán, hogy a partizánok hozzá jutottak Temerinben a Nyilaskeresztes Párt 39 tagjának névsorához s ezeket automatikusan háborús bűnösökké nyilvánították.⁶⁰ Ugyanebben a dokumentumban az áll, hogy Temerinben halállal büntettek 140 magyart.”

Ha tehát azt elemezzük, mi volt a vérengzés oka, akkor azt kell mondani, hogy a háborús ellenség kollaboránsaival, fegyveres erőinek egykori tagjaival való leszámolás mellett a kommunista ideológiai előítélet, a nemzetiségi gyűlölet, a bosszúvágy, esetenként pedig a rablási vágy is. Itt is le kell szögezni, hogy az akkori hatalomtartók a felelősek érte. Tehát a titói hadsereg, a kommunista párt, a kezében lévő titkosrendőrség. Azok a szervek, amelyek iránt az itteni magyarságtól mindezek után még hálát vártak el a második világháborút követő évtizedekben, és amelyeket felszabadítóként kellett ünnepelnünk.⁶¹

Könyvünk egyik célja, hogy a tények feltárásával segítsünk levetkezni a hamis szemléletet és a vele járó traumát.

Sétáló János átlőtt zsoldkönyve

JEGYZETEK

1. A temerini Czakó Szilveszter családja a trianoni határváltoztatás idején a zsablyai tanyák egyikén lakott. Eladta egy fejőstehenét zsablyai vevőknek. A vételár kifizetését követő éjszaka fegyveres szerbek betörték a tanyára és elrabolták a pénzt. A károsult feljelentést tett a zsablyai szerb csendőrségen, ahol életveszélyesen megfenyegették, hogy ha haladéktalanul nem hagyja el az országot, el fogják mindannyiukat tüntetni. A Czakók így kerültek a magyarországi Decsre. (A szerző családi szájhagyományban megörökölt története.)
2. A Tito rendeletére, a háborús bűnök kivizsgálására létrehozott jugoszláv állami bizottság már 1944. augusztus 20-án levélben értesíti az alája rendelt vajdasági szerveket, hogy helyi bizottságokat kell létrehozni a háborús bűnösök felkutatására. Egyben mellékel űrlapokat is, hogy utasítsa a helyi bizottságokat, milyen adatokat kell begyűjteni. A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság ennek megfelelően szeptember 17-i keltezésű levelében utasítja a helyi szerveit, hogy „statisztikai bizottságok” néven hozza létre a bizottságokat. (*Građa za istoriju Vojvodine*, Kjiga 12. 107–108. oldal. A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság levele a járási népfelszabadító bizottságokhoz. Kiadó: Arhiv Vojvodine stb. 1978. Novi Sad – Sremski Karlovci)
3. Odeljenje za zaštitu naroda. – Magyar jelentése: Népvédelmi osztály. Valójában a Tito személyes irányítása alatt álló titkosrendőrség.
4. Lásd dr. Mészáros: *A fordulat évei* c. kéziratban maradt tanulmányát, 57. o. A magyar katonák és a csendőrök október 20-án távoztak, a német egységek pedig vasárnap, 22-én. E nap hajnalán robbantották föl a posta telefonközpontját. A kéziratról érdemes tudni, hogy dr. Mészáros évtizedeken át szorgoskodott azon, hogy feldolgozza Temerin teljes történetét. Ide értve természetesen az 1944-es eseményeket is. 1968-ban, sokszorosított formában, a község kiadásában meg is jelent az első kötet *Évszázadok viharában* címen. A falu 1941-ig szóló történetét tartalmazza. Nem sokkal utána elkészült a folytatás is, amelyben a szerző feldolgozta a háború végi eseményeket is. Minden elő volt készítve, hogy az első kötethez hasonlóan ezt is kiadja a község, de ezúttal már könyv formájában a FORUM kiadónál. A szándék azonban a Jugoszláv Kommunista Szövetség tartományi vezetőinek határozott közbelépésére megghiúsult. Dr. Mészáros később közölte a szerzővel, mi volt ennek az oka. Petkovics Kálmán, a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi ideológiai Bizottságának akkori elnöke egyszerűen megtiltotta a kiadását, minden indoklás nélkül. Nyilván az volt a baj, hogy dr. Mészáros – igaz, mindössze néhány kurta, mentegető mondatba foglalva, de – megemlítette, hogy 1944 végén Temerinben gyanús kivégzések voltak. Az akkori hatalom nem engedte, hogy bárki, bármilyen formában is akárcsak említést tegyen a vérengzésről.
5. Eredeti dokumentum a szerző birtokában. Az itt közölt magyar szöveg, valamint a többi, eredetiben szerb nyelven levő dokumentumból való idézet a fejezet szerzőjének fordítása.

6. Nemes János: *Első szabad napjaink*. Magyar Szó, Temerini Újság c. melléklet, 1969. október 23., 5. oldal.
7. Kelt, mint fent.
8. Lásd dr. Mészáros i. m., 68. old.
9. Lásd: Tito Versecen, 1944. október 17-én keltezett, már említett rendeletét a katonai közigazgatás bevezetéséről in: *Josip Broz Tito összegyűjtött művei*, magyar nyelvű változat, FORUM Könyvkiadó, Újvidék, 1988., XXIV. kötet, 47. oldal.
10. Lásd: Egy volt előljáró emlékezik in: Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Forum Könyvkiadó – Magyar Szó, Újvidék, 1991. 281. oldal.
11. Lásd: Komenda András nyilatkozata.
12. Lásd: Pécsi Mihály nyilatkozata.
13. Mészáros: i. m. 68. o.
14. Uo. 64. o.
15. Nem sokkal halála előtt erről Péter Károlyné Nickelsbacher Anna nyilatkozott a szerzőnek.
16. Mészáros, i. m. 59–64. o.
17. Lásd: Góbor Imre nyilatkozata
18. Nemes János, i. m.
19. Az 1948-ban, a háború után végzett első népszámlálás szerint abban az esztendőben Temerinnek 9478 magyar lakója volt. Ha ennek fele volt férfi, az 4739 főt tesz ki. A rasszai rendelet szerint minden felnőtt férfi, 16-tól 60 éves korig köteles volt a templomudvarban jelentkezni. Az ennek alapján végezhető becslés nem mond ellent az emlékezetben megőrzött adatnak, amely szerint mintegy 2700 férfit tereltek a templomudvarba, hiszen ha leszámítjuk a 16 év alatti gyermekeket – abban az időben a mainál jóval népesebb volt ez a korcsoport – és az akkoriban a mainál jóval kisebb arányban élő 60 éven felülieket, akkor nagyjából ennyi jön ki. Ekkora tömeg kényelmesen felsorakoztatható a terjedelmes templomudvarban. A kivégzettek számát tekintve megállapíthatjuk tehát, hogy Temerin nemzőképes férfi lakosságát megtizedelték.
20. A falunak a rendszerváltás előtt három állandó papja volt. Kopping Gáspár (1888. I. 6.–1950. I. 15.) csonoplyai születésű, német származású és érzelmű, de magyar kultúrával is felvértezett plébános. Csonoplyára menekült, táborba zárták, négy évet ott szenvedet, 1949-ben szabadult, de nemsokára meg is halt. Temerinben van eltemetve. A másik pap Schönberger József, német nevű, de magyar káplán. Hosszú életet élt, Magyarországon halt meg 2000-ben. A falu elhagyása miatt levélben mentegetőzött a kalocsai érseknél. A harmadik a bunyevác Kopunovics Márkó volt.
21. A bejegyzések röviden megtalálhatóak Matuska idézett művében. Dr. Mészáros is elemzi őket a *Holttá nyilvánítva*, Délvidéki magyar fátum 1944–45, I. Bácska című könyvében.
22. A Napló idézetei Ökrész Károly: *A temerini plébánia története* c. könyve alapján. Agapé, Újvidék, 1993.
23. Zombor környékén, Bezdánban bizonyítottan tartózkodtak csetnikek, de a partizánok gyorsan likvidálták, illetve magukba olvasztották őket.
24. Mészáros i. m. 64. o.
25. A nyilatkozat teljes szövege megtalálható *A megtorlás napjaiban*
26. Lásd Nagyvidai Pál és Oláh Sándor nyilatkozatát.
27. Lásd: Szakál János és Uracs Lajosné nyilatkozata in: *A megtorlás napjai*
28. Lásd: Uracs Lajos özvegye nyilatkozata in: *A megtorlás napjai*, 285. o.

29. Lásd: Varga Ilona nyilatkozata
30. Lásd: Komenda Andrásné nyilatkozata.
31. Virtz János német származású kisiparos, szíjártó volt. A Katolikus Körnek igazgatója volt és irányította a falunak ezt a legtekintélyesebb magyar kultúregyesületét. (In: Bokréta, a jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja, 1919–1940. Szabadka, 1940. Reprint kiadás: Sydney 1999.) Gobel Ottó hasonlóképpen német származású volt, de szintén vezetőségi tagja a Katolikus Körnek, foglalkozására nézve banktisztviselő.
32. Nem ott történt az öngyilkossága. Lásd a rá vonatkozó szócikket.
33. Illés Sándor: *Sírató*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
34. Lásd: A Megtorlás... Szakál János vallomása
35. N. F. nyilatkozata a Temerini Ujság 1998. november 26-i számában.
36. A szerző feljegyzése
37. Dr. Mészáros sokszor idézett kéziratában arról olvashatunk, hogy a katonai közigazgatás rendje szerint a temerini a Petrőcön felállított körzeti központnak volt alárendelve. Sokra enged következtetni az a körülmény, hogy az ekkoriban majdnem szintiszta magyar Temerin, a maga mintegy tízezer lakosával a majdnem szintiszta szlovák lakosságú Petrőcnek van alárendelve, amelynek a lélekszáma a temerininek csupán a mintegy kétharmadát teszi ki.
38. Jánosi János hentes szóbeli közlése.
39. Tóth József, a már említett katolikus pap 1991. január 26-án, Kishegyesen tartott aranyimés „paplakodalmán” azt nyilatkozta a szerzőnek, hogy őt beengedték a zárdáépületbe a megkínzott emberek közé. Közlése szerint együtt imádkozott velük és közös feloldozást adott mindannyiuknak. A saját legnagyobb álmélkodására sem jutott eszébe semmiféle részlet a zárdában történekekről, csupán arról beszélt még, hogy azt hitte, őt magát is ki fogják végezni.
40. Lásd: Pécsi Mihály nyilatkozata.
41. Lásd: Szakál János nyilatkozata. In: Matuska M. i. m.
42. Lásd: Oláh Sándor nyilatkozata
43. Gyuráki Sándor nyugdíjas asztalos szóbeli közlése 2001. augusztus 15-én. Ő édesapjával, idősb Gyuráki Sándor zenésszel, és öccsével, Gyuráki Mártonnal indult ebben a csoportban. Még világosan megérkeztek a folyamórség kaszányájába, ahol az elhelyezésükre kijelölt termekben számtalan gazdátlan batyut, hátizsákot és hasonlót találtak. Általános volt a meggyőződés, hogy előttük ott elhelyezett, de már kivégzett személyek holmija volt az. A temeriniek közül is válogattak ki itt személyeket, akik elmentek és sohasem tértek vissza. Csoportjukat néhány napon át Újvidék különböző részeire küldték munkára, majd ezt követően egy részüket Palánkára, másokat Zimonyba irányították. Ő maga Zimonyba került. Oda is gyalog mentek és útközben sokan elvesztek közülük. Név szerint emlékszik egy Elek nevezetű temerinire, aki Indija táján lemaradt, mert képtelen volt menni. Egy ór is lemaradt vele, aki nyilván kivégezte, mert a többiek hallották a lövést. Az adatközlő később az ottani temetőben ráakadt az illető sírjára. Zimonyban a temeriniek a mai Jugoszlavia Szálloda környékén uszályokból és uszályokba rakodtak. Pallón jártak az uszályokra, a víz fölött cipekedők közül sokan lebuktak és ezek közül néhányan oda is veszték.
44. Kalapáti 2000-ben nyilatkozott Ádám Istvánnak.
45. Klibán István, akinek az édesapja, idősb Klibán István a szerémségi Indija faluban létrehozott táborból tűnt el, sokat kutatott apja után, írt is róla, még egy balladát is,

ebben találhatók az alábbi sorok: „December is elmúlt, jött újév, január, / akkor felragyogott egy csepp reménysugár. // Egy jó hír közöttük, mint a szélvész futott, / valakinek ott fönt eszébe jutott: // Ilyen fontos dolgot nem szabad feledni: / idős embereket haza kell engedni. // Újabb hírrel jöttek, a parancsban úgy van: / jelentkezzen mind az, ki ötvenen túl van. // [...] // Sorakozott szépen, sok őszhajú ember, / most már haza mennek ők tizenkilencen. / [...] / A tizenkilencre mindenki emlékszik, / hogy nem jöttek haza, sehogyan sem értik. / [...] Fegyveres katoná, kísérte el őket, / a tizenkilencet, a hazatérőket. / Azután mi történt, senki sem beszéli. / Pórén látták őket, egyik tudni véli. / Mások ruháikat vélték felismerni. / Ettől többet, jobbat nem mondhatott senki.” Klibán megkereste az édesapjával egy táborban levők és az otthon maradt szomszédok közül Varga Józsefet, Povázsán Jánost, Dujmovics Vincét, de nem tudott meg semmi érdemlegeset. Azután ügyvédhez is fordult, de velük sem ment semmire. Az elhajtottaktól azt hallotta, hogy még Péterváradon lelőtték ifjabb Zelenka Antalt. Ez úgy történt, hogy egy éjjel hirtelen felriasztották őket, de Zelenka nem ébredt fel, mire a partizán belerúgott. Ettől viszont felriadt és rátámadt a partizánra és az lelőtte. Klibán az esetet leírta a VMDK *Hírmondó* című közlönyében, 1990. X. 26-án, a 4. sz. 7. o.

46. Mészáros Sándor: *Holtta nyilvánítva*, I. Bácska, Hatodik Sip Alapítvány kiadása, Bp., 1995., 159. oldal.
47. Rakić nevezetű, cseneji, sánta partizánról leghitelesebben Nagyidai Pál tesz említést. Lásd ott.
48. A Szabad Vajdaság 1945. február 27-i számának *A magyarság helye* című vezércikkében többek között ez olvasható: „A fasiszta megszállás [a Délvidék visszacsatolásáról van szó. M. M.] az egész magyarságot fasisztagyannúval feketítette be, minden magyaron rajta van egy kicsit ez a bélyeg.”
49. Lásd: Pécsi Mihály nyilatkozata.
50. Lásd: Mészáros: *Holtta...* 154. és 159. o.
51. Lásd: Mészáros: *A fordulat évei*, 129. o.
52. Pető Andrea: *Átvonuló hadsereg, maradandó trauma*. Történelmi Szemle, XVI. (1999.) 1–2., 97.
53. Uo., 99.
54. K. (sz. 1925.) szerzők kérésére tett nyilatkozata.
55. Lásd: *A megtorlás...* 270. o.: Szabad-e illő módon emlékezni.
56. Temerinnek 1910-ben 9763 polgári lakosa volt, ebből 9499 magyar, 231 német 3 tót (szlovák), 5 oláh (román) és 30 szerb. A vallási megoszlásnál ki van mutatva 109 izraelita. (Nemzetiség tekintetében tehát ők is magyarnak minősültek.) A Kalocsai Egyházmegye területén 1941-ben végzett összeírás szerint az összlakosság 11 155 volt, ebből 10 225 magyar, 930 német. Sem zsidó, sem szláv, sem más nemzetiség nincs kimutatva. Az 1948-as népszámlálásra a lélekszám 11 438-ra nőtt, de a magyaroké 9478-ra csappant, eltűntek a faluból a zsidók és a németek, a délszláv népeké együttesen 1895-re duzzad. Legutóbb 1991-ben tartottak népszámlálást. Az összlakosság 16 922, ebből magyar 9513, szláv 7013, (a többi egyéb, ismeretlen és meghatározhatatlan). Azóta több ezer szerb menekült telepedett még le. A magyaroké a miloševići nemzetgyűlöleten alapuló politika következtében kétségtelenül tetemesen csökkent.
57. Dányi Pál visszaemlékezése a bácskaszőregi harcokra. In: Csorba Béla szerk.: *„S nem törődtek vele, a holnap mit öröl...”* Budapest, 1999., 134.

58. Filozosfski fakultet u Novom Sadu, Odsek az istoriju (Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Történettudományi osztály) kiadása, Novi Sad, 1996.
59. Éppen a fordítottja igaz. Miután Szőregen a honvédeket a helybeli szerbek sortűzzel fogadták, s a katonák felvették velük a harcot, sok szőregi bemenekült a közelben levő Berki-tanyára, ahonnan dr. Fehér Mihály temerini ügyvéd javaslatára Temerinbe mentek, mert az ügyvéd úgy gondolta, ott jobban meg tudják védeni őket a temeriniek. Ez így is történt. Miután a honvédek bevonultak Temerinbe, április 14-én, a Kalmár-féle vendég-lőben elhelyezett szőregi menekültek egy csoportját kis híján kivégezték. A dobrovoljacok elleni itt hallott vádakon felhevülve a honvédek parancsnokló tisztje kiválogattott mintegy 35–40 fős férfi csoportot, átkísértette őket a tűzoltólaktanyába, és ott megtette az intézkedéseket a kivégeztetésükre. Helybeli polgárok értesítették dr. Fehért, mi van készülőben, ő a laktanyába sietett, erélyesen szembefordult a vezénylő tiszttel, s az utolsó pillanatban megakadályozta az értelmetlen tömegmészárlást, az áldozatul kiszemeltek ugyanis már fel voltak sorakoztatva, velük szemben pedig lövésre készen állt a gépfegyver. Szájhagyomány szerint az ügyvéd itt avatkozott közbe, kitéve magát annak a veszélynek, hogy őt is kivégzik. Olyasmivel érvelt, hogy ti, honvédek most vagytok itt, majd elvonultok, de nekünk itt kell maradni, és együtt élni az áldozatul kiszemeltek hozzátartozóival. Az esemény leírása részletesen megtalálható dr. Mészáros kéziratában.
60. Hasonlóan jártak el mindenütt. Újvidékről minden helységbe megküldték a nyilaskeresztesek fellelt névsorát, s ennek alapján szedték össze a „háborús bűnösöket”. Feltételezhető, hogy erről a névsorról készült a temerini népfelszabadító bizottságban 1945. május 15. keltezéssel, a cirill betűkkel írt másolat. A névsorban 39 nyilaskeresztes temerini adatai szerepelnek.
61. Szabadkán és környékén a VIII. vajdasági rohambrigád hathatós közreműködésével bonyolították le a vérengzést. Évtizedeken át, még az ezredforduló utáni időben is erről a brigádról volt elnevezve a városban egy magyar iskola, amelynek egyébként Majsai úti iskola a korábbi, de mindig használt neve.

A JÁREKI GYŰJTŐTÁBOR ÉS A TEMERINIEK

A dél-bácskai magyarok és németek vesszőfutásában külön hely illeti meg a járeki gyűjtőtábort. Ezt a halálgyárat a berendezkedő partizán hatóságok 1944 decemberében kezdték működtetni, s 1946. április 16-án számolták fel. Kezdetben csupán a bácskai és a szerémségi németek egy részét internálták ide, 1945. január 23-a után azonban a Zsablyáról, Csurogról és Mozsorról kiutasított magyarokat is. Ők 1945 júniusáig maradtak a járeki táborban, ekkor Gajdobrára (Szépliget) irányították őket, ahonnan 1945 őszén szabadultak.

Járek mindössze négy kilométerre fekszik Temerintől – ma már a két falu közé mesterségesen telepített Staro Đurđevo nevű szerb helyi közösség lényegében eltüntette a természetes határokat –, 1787-ben Baden-Württembergből, Elzászból, Pfalzból, Hessenből és a Saar-vidékről érkezett ágostai evangélikus (lutheránus) németek alapították az addig Kistemerinneke nevezett pusztán, amit a Szécheny-család Temerinnel együtt vásárolt meg a királyi kincstártól.

A falunak 1944-ben megközelítőleg kétezer lakosa volt. Szorgalmukról híres gazdák és iparosok lakták, az általuk épített XIX. század végi és XX. század eleji házak esztétikusságukkal máig párjukat ritkítják, holott némelyik 1944 óta nem látott sem vakolatot, sem festéket.

A járeki német lakosság 1944 októberében szinte teljes egészében elhagyta a települést és a menekülés útját választotta, amelynek során viszonylag szerencsésen, kevés emberáldozattal visszajutottak őseik szülőhazájába.¹ Voltak azonban, elsősorban magatehetetlen személyek és öregek, akik a falujukban maradva várták be a később felszabadulásnak titulált partizánterroret, mit sem sejtve arról, hogy az új hatalom éppen itt fogja felállítani Jugoszlávia egyik legnagyobb és legkíméletlenebb gyűjtőtáborát. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy a világháború előtt körülbelül 343 000 német élt a Vajdaságban. Az új jugoszláv hatalom felmérései szerint ebből a számból mintegy 180 000 főnyi nem akart vagy nem tudott elmenekülni. Becslések szerint több mint 30 000-en (köztük öregek, nők és gyermekek) váltak az október végi, november elejei vérengzések áldozataivá. A többiek a katonai közigazgatás által Vajdaság-szerte megszervezett táborokba deportálták. Ezt csak

azoknak sikerült elkerülniük, akiknek lehetőségük kínálkozott más nemzetiségűeknek (pl. magyaroknak) vallani magukat. Hogy a gyűjtőtáborokban (amelyeket nyugodt lelkiismerettel nevezhetünk haláltáboroknak is) voltaképpen hány német vesztette életét, arra vonatkozóan csak következtetni tudunk: hivatalos jugoszláv adatok szerint a vajdasági táborokban 1945 májusában mindössze 62 233 német származású deportáltat őriztek. Mi történt a többiekkel? Aligha szöktek meg, hiszen a szökési kísérleteket igen kíméletlenül megtorolták. Csupán két dologra gondolhatunk: az egyik, hogy a statisztikát meghamisították, a másik, hogy a hiányzó különbséget a táborok tömegsíraiban kell keresni.

A járeki táborban 1945 tavaszán 16 700 személy sínylődött, köztük az a 3632 zsabylai, csurogi és mozsori magyar is, akik túléltek a Sajkás-vidéki szerb bosszúművet, s nem váltak az 1944 októberétől kiűzetésükig szinte folyamatosan tartó tortúrák és kivégzések áldozataivá. (147 személyt nem Járekra, hanem a közeli Ókerbe deportáltak.) A csurogi magyarokkal Járekra került több temerini illetőségű magyar család is: ők a korábbi években, évtizedekben a Temerinhez közeli csurogi határrészben vettek maguknak némi földcskét, tanyát. Annak ellenére, hogy semmilyen felelősség nem terhelte őket az 1942. januári razziáért, sőt többségük a tanyán vagy Temerinben tartózkodott, osztozniuk kellett a többi csurogi magyar sorsában: minden vagyonuktól megfosztották őket, s miután a magyarságot kollektív bűnösnek nyilvánították – állítólag a csurogi és a zsabylai szerb lakosság követelésére –, valamennyiüket a farkasordító januári hidegben és hóesésben gyalogszerrel a járeki táborba toloncolták.

A lágert két részre osztották. A falu egyik felébe zsúfolták be az összesen 45 településről idehajtott németeket, a másik felébe a magyarokat. A folyamatos éhezés, a sóhiány, az örök és a táborparancsnokok brutalitása, majd a járványos betegségek, különösen az 1945 tavaszán kiütő hastífusz következtében többezren vesztették életüket. Gustav Morgenthauer az áldozatok név szerinti regisztrálása alapján összesen 5491 elhunytat említ, ebből járeki őslakó 31, temerini német pedig 40. (Más adatok szerint közel 70.)² A viszontagságok ellenére fennmaradt a járeki haláltábor halotti anyakönyve, amelynek több lapja hiányzik, ennek ellenére is becses dokumentum azonban, mivel összesen 2376 elhunyt adatait és elhalálzásának okát tartalmazza. Az anyakönyv alapján Mészáros Sándor megállapította, hogy 1944/45-ben 175, 1946-ban pedig 211 német kisgyermek pusztult el.³

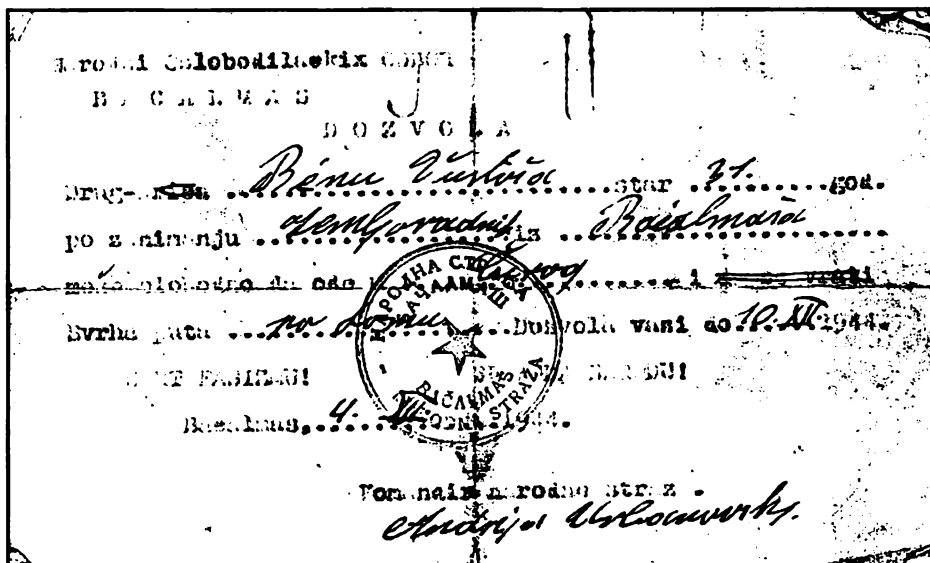
A magyarok dokumentálható vesztesége 121 fő, ebből 66 felnőtt és 55 kisgyerek. Ezek az adatok az anyakönyv sérülése miatt természetesen korántsem teljeseek.

A visszaemlékezők – az időbeli „megszépítő messzeség” ellenére is –

iszonyattal és undorral beszélnek a lágerban eltöltött hónapokról. A táborvezetők embertelenségét is gyakran hangsúlyozzák, különösen Dragojlović Jana, Mehadžija Mirko, Botić Mito és nővére, valamint egy Đoka nevezetű táborvezető maradt meg rossz emlékezetükben. A magyar táborlakók gyakran emlegetik a Temerinből elszármazott „Róka” Varga Ilonát, aki Macedóniából került vissza partizánként, s hamarosan táborvezetővé tették. Az elbeszélések alapján sajnos nem sokban különbözött szerb elvtársaitól és elvtársnőitől.

A táborokban elpusztultak és szenvedők ezreit soha semmilyen, még-csak jelképes módon sem követte meg a jugoszláv vagy a szerb állam. Egész a közelmúltig ebben a kérdésben szinte a teljes elfojtás jellemezte a szerb társadalom egészét, beleértve a kultúrát, az írókat, a sajtót is. Járekon az egykori áldozatoknak még a nyomát is eltüntették: a német temetőt a földdel tették egyenlővé, majd egy üzem telephelyét építették a halottak fölé.

A teljes erkölcsi és anyagi rehabilitációval a szerb és a jugoszláv állam továbbra is az áldozatok és a túlélők adósa. De adósuk az önkormányzat és a mai Járek is, noha mostani lakóinak semmi köze az ott történetekhez, hiszen őket a tábor felszámolása után telepítették ide Boszniából. Azt hisszük, eljött az ideje szembenézni a történetekkel, s nyilvánosan megemlékezni a Járekon ártatlanul elpusztult németekről és magyarokról.

A partizánok területszerzési vágyának bizonyítéka. Bácsalmáson (!) kiadott, szerb nyelvű menlevél, amellyel engedélyezik a Csurogra való menetelt

JEGYZETEK

1. 1944–1994. 50 Jahre fern von Jarek. 63. oldal
A menekülés során 51-en elhunytak, 4-en eltűntek.
2. Uo. 78–80. oldal, valamint Wier Wiehelmine: *Die deutschen Familien von Temerin*, Hamm, 1995.
3. Vö.: Mészáros Sándor: *Holtta nyilvánítva*. Különösen A járeki tábor magyar áldozatai és a Gyermekvértanúink c. fejezeteket. Valamint: Mészáros Sándor: *A járeki haláltábor*. In. Csorba Béla szerk.: *S nem törődtek vele, a holnap mit öröl*, 203–208. oldal.

Az országzászlót tartó emlékmű. Baranyi Károly alkotása. Előtérben a beszédet mondó Sztuchlik Lajos. A gyermekét tartó anya fölötti szöveg Sajó Sándor: *Magyarnak lenni* című versének két sora: „Magyarnak lenni: tudod mit jelent? / Küzdelmet, fájót, végesvégtelent.” A szobor ma is ott van, a földbe döntve.

HADIFOGSÁG, GULAG...

A temerini magyarság helyzetét és közérzetét az említettek mellett tovább rontotta az, hogy a magyar hatóság által mozgósított katonaköteles férfiak közül igen sokan kerültek hadifogságba. Azon keveseket kivéve, akik a Németországot megszálló nyugati szövetségesek kezébe kerültek, s ennek következtében viszonylag hamar hazajuthattak, a többség csak évek (vagy nemegyszer évtizedek múlva) láthatta viszont szülőföldjét. A szovjetek ugyanis nem egyszerűen hadifogolynak tekintették az elfogottakat (a második világháborúban fogságba kerültek sorsa ebben különbözött az első világháborús oroszországi hadifoglyokétól), hanem rabszolgamunkára kényszerítették őket. Magyarország hadbalépésének kezdetétől a háború végéig mintegy hatszázezer ember került hadifogolyként Sztálin birodalmába – döntő többségük 1944 októberétől 1945 májusáig. Az elhurcolt temeriniekről pontos adataink nincsenek, de számuk jóval meghaladta a száz főt. Voltak, akik sohasem tértek vissza Oroszországból, mások a lágerélet után Magyarországon alapítottak családot, s legfeljebb csak látogatóként merészkedtek haza a legsötétebb évek elmúltával.

Azok a megszólalók, akik évtizedek múltán elmesélték oroszországi élményeiket, kivétel nélkül az éhezést és a rendkívül embertelen bánásmódot panaszták fel, amit még tetézték a meglehetősen mostoha időjárási körülmények, a táborokban dúló járványos betegségek (különösen a vérhas), s nem egy helyen a lágerba zárt köztörvényes bűnözők külön terrorja és egymás között vívott alvilági háborúskodásaik. Bizony, van, akinek még ma is könnybe lábad a szeme, he ezekre a kényszerűen eltékozolt évekre gondol.

A legtöbb magyar hadifogoly útja először a romániai Foçsaniba vezetett, majd innen továbbszállították őket az orosz birodalom különféle tájai felé. Voltak, akik már 1946-ban hazakerültek (ők tartoztak a kevés szerencsés közé), mások 1947–49 között térhettek vissza Magyarországra, azonban – elsősorban azok, akik a GULAG büntetőtáborába kerültek – csak 1955 táján szabadultak. Sokan úgy úszták meg, hogy hosszabb ideig élvezték Sztálin vendégszeretetét, hogy kényszersorozott jugoszlávnak vallották magukat, ami a többi hadifogolyhoz képest valamivel kedvez-

ményesebb ellátást, (sőt olykor táborfelügyelői beosztást is) majd pedig korábbi szabadulást jelentett a számukra.

A hazafeléút első itthoni állomása az erdélyi Máramarossziget volt, onnan – ha közben nem szöktek meg, és nem rövidítették le az utat a Bánát felé –, Debrecenbe kerültek, majd később Szabadkán keresztül haza. Nemcsak az oroszok és a románok rosszindulatával, de a magyar kommunista hatóságok szűkkeblűségével is számolniuk kellett, akiknek Debrecenben egyik első dolguk volt, hogy figyelmeztessék a hazatérőket, arról, ami kint történt velük, s amit ott láttak, nem szabad beszélniük.

Szenvedéseik azonban ezzel nem értek véget. Legtöbbjük Szabadkán, mások Becskereken hosszabb-rövidebb időre táborba vagy vizsgálati fogságba került, míg csak nem igazolta magát. A Sztálin–Tito közötti viszony kiéleződésével a jugoszlávok gyanakvása az Oroszországból hazatérőkkel szemben csak felerősödött: mindenütt ügynököt, kémeket szimatoltak (akárcsak a határ másik oldalán). Bizony, volt olyan Temerinbe igyekvő egykori hadifogoly, akit azután hónapokra az UDBA pincéi nyeltek el minden ok vagy későbbi magyarázat nélkül.

A teljesség igénye nélkül soroljuk fel azokat, akik több-kevesebb szerencsével túléltek a „malenki robot”-ot:

Dányi Pál (az Uralba került), Badó János (Karélia, a sarkkörön túl), Papp István (Szibéria), Szilák Szilveszter (Sztálingrád), Lahos Pál (Kiev), Birinyi István (Kiev), Varga Péter (Kaukázus), Oláh Péter (Kaukázus), Ferketics Ferenc (Zaporozsje), Pethő János (Zaporozsje, Novi Sztroj, Osztacskó, majd Ogyessza), Varga József (Krim félsziget), azután Bujdosó Szilveszter, Kovács Imre, Prokai János, Ábel Nándor, Basa András, Vígi Antal, Bognár Vince, Sörös Ferenc, a Lepár-sori és a nagyutcai Tóth Imre, Góbor Zoltán, Hévízi Zoltán (Szevasztopol), Szkotovics István és sokan, sokan mások, így pl. Mester Simon, Góbor Ferenc borbély, Répási József, Kasza János postás és Varga Lajos (a „Bogárkirály fia”), akik együtt estek fogságba 1944. október 17-én, Ungváron, ahonnan a szolyvai gyűjtőtáborba vitték őket, majd a lengyelországi Stari Samoborba, onnan pedig marhavagonokban, dermesztő hidegben tíz napon át vonatoztatták őket Ukrajnán keresztül.

Tudunk olyan személyről is a temeriniek között, aki szökéssel kísérletezett. Dányi Pál, aki Borócnál esett hadifogságba, s akit társaival több mint egy hónapig vonatoztattak az urali Meginovkáig, visszaemlékezésében Csorba Bélának elmondta, hogy Mező Sándor, aki vele egy vagonban utazott, négy anyaországi társával átment egy másik kocsiba, s annak padlózatát kifúrva megszökött. Kettőt közülük az örök lelőttek, a többieket elfogták. Minden hadifoglyot „csunyául megvertek”. Mező végül hazakerült a fogságból, nagyotmondó, tréfás katonatörténeteivel és

hazudós meséivel vált közismertté a faluban, amelyek egy részének azonban kétségkívül volt valóságalapja.

A Szovjetunióban azonban nemcsak hadifogolytáborokban sínylődtek temeriniek, hanem a GULAG-on is. A GULAG-táborok valójában politikai büntetőlágerek voltak, ahová a bolsevikok 1918-tól kezdődően legkülönbébb ellenfeleiket internálták, s kényszermunkára kényszerítve fokozatosan elpusztították. (Ezzel megalapozták a haláltáborok azon intézményét, amit később a német nácik fejlesztettek igen magas technikai fokra.) A GULAG valójában orosz mozaikszó, s jelentése: Lágerek Állami Főhatósága. Az e főhatóság által irányított kényszermunkatáborokban sokmillió ember pusztult el, mondhatni a világ minden részéről, s legtöbben nyilván az oroszok közül. Ám a magyar áldozatok száma sem lebecsülendő: a GULAG-lexikon szerint megközelítőleg százezer fő, akik között régi kommunistákat éppúgy találni, mint a második világháború után elhurcolt katonatiszteket vagy 15–20 év közötti, szinte még gyermek leventéket. A szovjet börtönökbe és büntetőtáborokba került temeriniek többsége ez utóbbi csoportba tartozik. A háború utolsó szakaszában a leventéket is katonai szolgálatra mozgósították. Közülük többen a visszavonuló honvédséggel együtt hagyták el szülőföldjüket, majd miután a fővárosi ABIT-alakulatnál felületes kiképzést kaptak, a Somogy megyei frontra vezényelték őket. Csömend és Nikla környékén kerültek fogságba 1944 decemberében, s valamennyiüket tíz év rabságra ítélték. Kalmár Sándor (sz. 1925) a sarkkörön túl, a hírhedt Norilszk, Potyma és Marinszk táboraiiban volt kényszermunkán egészen 1955-ig. Klibán István (sz. 1924) Ogyesszába majd Vinyicába került börtönlakónak, majd Berikul, Marinszk, Tajset és Bratszk lágereiben raboskodott 1953-ig. Petró Sándor Norilszk lágereiben volt kényszermunkán 1953-ig. Révész István (sz. 1925) különböző szibériai lágerekben, Zsúnyi Illés (sz. 1926) pedig Ogyessza és Vinyica börtöneiben, majd a kemerevói, marinszki és tajseti táborokban raboskodott 1953-as szabadulásáig. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága bűncselekmény hiányában valamennyiüket rehabilitálta 1964-ben illetve 1965-ben.

Némileg eltérően alakult Prókai István (sz. 1926) sorsa. A GULAG-lexikon 304. oldaláról idézzük visszaemlékezése részletét: „...1947 tavaszán IV. féléves hallgató voltam a budapesti Műegyetemen, amikor április 21-én, hétfőn délelőtt az egyik szünetben megjelent egy szovjet repülő or Nagy, tolmáccsal, és engem keresett. Arra kértek, hogy menjek velük egy félórára, Bordi Imre barátom (szintén műegyetemi hallgató volt, akkor már letartóztatva!) ügyében akarnak kihallgatni. Bevittek az Esterházy utcában levő (volt) központi kommandantúrára, és egy cellába löktek. Ebből lett majdnem hét év...” Szovjet börtönbe, majd lágerba

került. Őt az ún. ideiglenesen a Magyar Népköztársaság területén tartózkodó szovjet csapatok Katonai Bírósága rehabilitálta 1963-ban.

Egészen eltérő viszont az 1908-ban született Czakó Sándor története. Ő családjával a trianoni impériumváltást követő években a magyarellenes zaklatások elől költözött át a Tolna megyei Decsre. A második világháborúban mozgósították, s 1943-ben esett fogságba a Don-kanyarnál, mint a tolnai gyalogezred szakaszvezetője. A szovjet haditörvényszék rablásra ítélte. 1951-ben híre járt, hogy Kercs ércbányaiban látták, később azonban nyoma veszett.

Mint említettük, a Magyarországra visszatért hadifoglyoknak megtiltották, hogy lágerélményeikről túl sokat beszéljenek. A GULAG-ot megjárta pedig – még rehabilitációjukat követően is – lényegében egészen az 1990-es rendszerváltásig figyeltette a hatóság. Mindez persze nem vonatkozott azokra, akik visszatértek Jugoszláviába, hiszen 1949 után itt már nyugodtan lehetett szidni az oroszországi állapotokat. Ennek ellenére mégis évtizedekig a titok fátyla takarta el a szovjet lágerekben történeteket. Arról csak a legutóbbi időkben lehetett a tájékoztatási eszközökben megszólalni, hogy a délvidéki magyarok százai és ezrei járták meg Sztálin táborainak poklát, közöttük igen sok temerini is.

Viszontagságos sorsuk és élettörténetük már önmagában is egy önálló könyvet igényelne.